

Grootheid in de uitvoering

Analyse rijksbegroting 2016

Koos van Dijken

Radboud Engbersen

Joost van Hoorn

Uitgave Platform31

Auteur : Koos van Dijken, Radboud Engbersen, Joost van Hoorn (Platform31)

Redactie : Platform31

Opmaak : Platform31

Foto cover : Bas de Meijer, Hollandse Hoogte

Den Haag, september 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1 Grootheid in de gezamenlijke uitvoering	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Koersvast werken aan vijf gezamenlijke opgaven	7
1.3 Meer maatwerkzorg en maatwerkondersteuning dicht bij de mensen in buurten en wijken	9
1.4 Sociale zekerheid beter verbinden met economie en onderwijs	13
1.5 Verbeteren van de woon- en leefomgevingen in stad en regio	15
1.6 Achterstanden en ongelijkheden bestrijden in solidair Nederland	17
1.7 Samen de handen uit de mouwen als <i>smart government</i>	21
1.8 Epiloog	24
2 Samenvatting rijksbegroting per ministerie	25
2.1 Inleiding	25
2.2 Veiligheid en Justitie (VI)	25
2.3 Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII)	26
2.4 Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII)	27
2.5 Financiën en Nationale Schuld (IX)	29
2.6 Infrastructuur en Milieu (XII)	30
2.7 Economische Zaken (XIII)	31
2.8 Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV)	32
2.9 Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI)	33
2.10 Wonen en Rijksdienst (XVIII)	34
Colofon	37

Inleiding

Burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties, politieke partijen en medeoverheden hebben allemaal verschillende verwachtingen van de rijksbegroting. Als men alle commentaren tot zich neemt ná Prinsjesdag dan bevat de rijksbegroting en Miljoenennota voor elk wat wils. De vijf miljard lastenverlichting voor de werkende Nederlanders zou visieloos, een feestbegroting en een cadeautje voor de kiezers in de volgende verkiezingen zijn. De Raad van State hamert op het feit dat deze lastenverlichting geen pas geeft omdat het structurele begrotingstekort daardoor weer verder oploopt en het kabinet daarmee de afspraken in Europees verband met voeten treedt. De medeoverheden zijn van mening dat zij te weinig profiteren van het feit dat het weer iets beter gaat met de BV Nederland. Weer anderen hadden de middelen het liefst ingezet voor een echte belastinghervorming, een beter pensioenstelsel (afschaffen van de doorsneesystematiek), investeringen in duurzaamheid, beter onderwijs of nog betere zorg. Terwijl het voorzichtige deel van de natie liefst de staatsschuld verder zou verlagen zodat wij toekomstige tegenwind beter kunnen opvangen. Immers, het kabinet profiteert van vele meevallers op dit moment (lage rente, de gunstige verhouding van de euro ten opzichte van de dollar, lage olie- en grondstofprijzen en dergelijke) en er zijn – ook volgens het kabinet - vele onzekerheden voor de toekomst (tegenvallende ontwikkeling wereldhandel, nieuwe Griekenlandcrisis, toenemende vluchtelingenstroom et cetera).

Ook de twee regeringspartijen geven aanleiding voor een verwarrende duiding van de betekenis van de rijksbegroting. Bij de Algemene beschouwingen in de Tweede Kamer van 16 september gebruikte PvdA-fractievoorzitter Diederik Samsom de metafoer van 'Het schip van staat' om de noodzaak aan te geven van een toekomstvisie. "We hebben heel lang in de machinekamer van de boot gezeten om te sleutelen aan de motor", hield hij zijn gehoor voor. "Die motor doet het nu weer, we varen weer. De vraag is: waarheen?" Ook VVD-fractievoorzitter Halbe Zijlstra stelde dezelfde vraag. Zijlstra: "Ook ik vraag me af welke toekomst mijn zoontje voor zich heeft. De inwoners van dit mooie land verwachten antwoorden van ons politici."

5

Dit is vreemd omdat er voor het Rijk en medeoverheden een heldere koers is: het afmaken van de structurele hervormingen en de transformaties die in gang zijn gezet. Dat vergt nog jarenlang heel veel inzet, creativiteit, vernieuwing en aanpassingsvermogen van alle betrokkenen op alle niveaus. Nederland zit niet te wachten op nieuwe grote gebaren en op meeslepende beleidsheroïek.

De beleidslijn van dit kabinet en gemeenten is om meer verantwoordelijkheid aan burgers en meer ruimte aan professionals te geven. Deze beleidslijn komt niet uit de lucht vallen en heeft een lange voorgeschiedenis. In de dagelijkse praktijk blijkt deze beleidslijn door vele professionals bij de gemeenten en maatschappelijke organisaties omarmd te zijn. Met heel veel energie, overtuigingskracht, vernieuwingsgezindheid en moed werken duizenden mensen aan deze transformatie. Deze weg moeten kabinet en gemeenten met gezond verstand en met vasthoudendheid vervolgen. Met de bereidheid gaandeweg van elkaar te blijven leren, tegenstrijdige regels te elimineren, lobby's voor deelbelangen te onderkennen en achterhoedegevechten van achterhaalde instituties niet het belangrijkste gevecht te laten zijn. De grootheid van het beleid zou de komende jaren moeten liggen in het goed uitgevoerd krijgen van het beleid dat gericht is op de wereld dichtbij huis. Dat zou de stip op de horizon moeten zijn waar het kabinet op afkoerst, het richtinggevende verhaal. Dat is naar onze mening te summier uitgewerkt in de rijksbegroting.

De keuze om vooral te focussen op de uitvoeringspraktijken dichtbij huis en niet voor grote nieuwe visies en dramatische beleidsgebaren, betekent niet dat Nederland geen ambities moet koesteren of geen oog zou moeten hebben voor de wereld buiten Nederland en kan wegstijgen van het proces van globalisering. Het drama komt vanzelf ons land wel binnen (veiligheid, vluchtelingen, migratiestromen). Daar dient Nederland adequaat op te reageren en, als een van de meest welvarende landen in de wereld zijn, bijdrage aan te leveren. De dramatiek zit natuurlijk verscholen in de beroepspraktijken van alledag. Het gevecht tegen de ogenschijnlijke bierkaai en de moedeloosheid, de kleine overwinningen en teleurstellingen, het niet verwachte resultaat, het wonder, et cetera.

Waar varen we naar toe, vroegen Samson en Zijlstra zich af. Wat ons betreft koerst de samenleving af op een ondernemend Nederland waarin burgers en ondernemers naar elkaar en naar hun leefomgeving omkijken, waar ondernemers, burgers en publieke professionals de ruimte krijgen om uit te blinken. Waar de veerkracht, de flexibiliteit en het aanpassingsvermogen van de samenleving de bewondering oogst van de hele ontwikkelde wereld met als resultaat decente zorg, goed onderwijs en fatsoenlijke banen. Een Nederland dat er in slaagt de kwaliteit van leven voor al haar burgers naar een hoog niveau te brengen en succesvol weerstand biedt aan groeiende maatschappelijke ongelijkheid, ongewenste ruimtelijke uitsortering en ongewenste vormen van segregatie. In het beleid van de verschillende departementen zijn daar tal van aanknopingspunten voor te vinden.

Hoofdstuk 1 bevat een vijftal beschouwingen van de auteurs over het belang van het gezamenlijke koers houden. Hoofdstuk 2 is meer feitelijk van aard en bevat een inventarisatie van het nieuwe beleid per relevant ministerie. Belangrijke punten voor gemeenten, steden en regio's zijn hierin uitgelicht.

1 Grootheid in de gezamenlijke uitvoering

1.1 Inleiding

Met de structurele hervormingen, de transformaties, het plegen van achterstallig onderhoud, het repareren van het dak terwijl het plensde is een enorm beroep gedaan op burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties, rijksoverheid en medeoverheden. Rekening houdend met de 5 miljard euro lastenverlichting die het kabinet aankondigt, zal tot en met 2017 - sinds het uitbreken van de crisis - 33 miljard euro netto bezuinigd zijn en is de samenleving geconfronteerd met 14 miljard euro netto lastenverzwaringen. Daarbij is – ondanks het 5 miljard euro pakket - de omvang van de bezuinigingen en lastenverzwaringen in 2015, 2016 en 2017 nog 10 miljard euro: 6 miljard in 2015, 1 miljard in 2016 en 3 miljard in 2017. Alle burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden hebben nog lange tijd nodig om zich aan te passen aan de gevolgen van de bezuinigingen en lastenverzwaringen. Een goede uitvoering van het ingezette beleid kan daarbij enorm helpen. Het invoeren en goed uitvoeren van alle veranderingen en transformaties zal nog veel tijd, energie, inzet, professionaliteit en creativiteit vragen. Volgens een aantal deskundigen vergen sommige van de in gang gezette transformaties nog zeker tien jaar tijd voordat het nieuwe stelsel soepel, effectief, efficiënt en met een hogere kwaliteit voor alle burgers en cliënten functioneert. Het is van belang dat we hierop focussen. We zitten nu in de cruciale fase van uitvoering. Om de Macro Economische Verkenning te parafaseren: laten wij ná zeven magere jaren de mogelijk zeven vette jaren die aanbreken goed benutten om de transformaties te doen slagen. Ook het koersvast werken aan de volgende gezamenlijke opgaven voor Rijk, gemeenten, stad en regio's horen daarbij.

7

1.2 Koersvast werken aan vijf gezamenlijke opgaven

Koersvast omdat er nog grote risico's zijn

De rijksbegroting is met grote onzekerheden en risico's omgeven. Bijna alle omgevingsfactoren zitten voor de begroting van 2016 mee. De lage olieprijs, dalende grondstofprijzen, de lage rente, de zwakke euro ten opzichte van de dollar, afnemende werkloosheid en de groei in alle bestedingscategoriën (binnenlandse consumptie, investeringen bedrijven, investeringen in woningen en export). Alleen de dalende opbrengsten voor de schatkist vanwege de beperking van de aardgasproductie (-/- 9 miljard euro) en de acute vluchtelingenproblematiek vormen de minpunten voor de rijksbegroting. Deze gunstige factoren kunnen makkelijk omslaan en de regering benadrukt dat ook. Volgens de Raad van State rijdt de regering binnen de vangrail maar wel op de vluchtstrook. Een onverwacht sterke zijwind zal volgens de Raad van State hoge eisen aan de bestuurder stellen om niet tegen de vangrail te knallen. Sterke zijwind die kan optreden door oplopende geopolitieke spanningen, een tegenvallende wereldhandelsgroei, een groeivertraging in China (China is inmiddels onze vierde handelspartner), een Brexit, de onhoudbaarheid van de Griekse schuld en stijgende olie- en grondstofprijzen. Volgens de Macro Economische Verkenning overheersen de neerwaartse risico's. Analyses in de Miljoenennota laten bovendien zien dat de manoeuvreerruimte van de overheid bij een nieuwe externe schok gering is.

Ook bij de medeoverheden zijn er grote risico's. De hoge langdurige werkloosheid kan leiden tot een aanzienlijke instroom in de bijstand. De omvangrijke herindicaties in de gemeentelijk zorg kunnen voor een aanzienlijke toename van de kosten leiden. De verdeelmodellen zijn (nog) niet toegesneden op de grote verschuivingen die hebben plaatsgevonden in de zorg en ondersteuning. Nieuwe migratiestromen en de opvang hiervan zorgen voor hoge kosten bij gemeenten, de grote uitkeringsafhankelijkheid van oude en nieuwe migrantenstromen is een blijvende last. Leegstand van kantoren, winkels en bedrijfsterreinen kan op termijn tot grote maatschappelijke kosten leiden en de verliezen van de gemeentelijke grondbedrijven zijn nog niet overal volledig genomen. Dit maakt het noodzakelijk om met elkaar de grote onzekerheden en risico's het hoofd te bieden. Met het absorberen van de bezuinigingen in de zorg en de sociale zekerheid en het schatkistbankieren leveren de medeoverheden reeds een belangrijke – niet risicoloze – bijdrage aan de reductie van de overheidsuitgaven en de overheidsschuld. Maar daarmee is de rek er mogelijkwijs ook wel uit.

Het kabinet is er in geslaagd om een rem te zetten op de bijna ontembare ontwikkeling van de zorguitgaven. De maatregelen van het Rijk (hogere eigen bijdragen, het beperken van de pgb-optie tot indicaties met verlof, het schrappen van de aanspraak op dagbesteding) én de decentralisatie van delen van de zorg naar de gemeenten hebben hieraan bijgedragen. Ondanks de rem op de voorheen alsmaar stijgende uitgaven is de zorg nog steeds duurder dan tien jaar geleden. Toch is voor Rijk én gemeenten het gevaar niet geweken dat de zorguitgaven weer gaan stijgen. Zo is volgens de Miljoenennota het aantal mensen dat thuis blijft wonen met zorg aan huis (extramuralisering) veel lager dan verwacht. Als de verwachte ontwikkeling alsnog inzet kan dat leiden tot lagere langdurige zorgkosten voor de zorgkantoren en zorgverzekeraars, en een aanzienlijke toename van de zorgkosten waar gemeenten verantwoordelijk voor zijn. Gezamenlijk strikt het ingezette beleid uitvoeren – en bij succes andere delen van de zorg naar gemeenten decentraliseren – geeft de meeste kans op een blijvende beheersbare ontwikkeling van de zorgkosten.

8

Koersvast omdat er vijf heldere maatschappelijke opgaven zijn

Na zeven jaar laten wij de crisis achter ons. De Nederlandse economie groeit naar verwachting in 2015 met 2 procent en in 2016 met 2,4 procent. Hierdoor haalt Nederland – ten opzichte van het trendmatige groeipad – een deel van de productiegroei in die tijdens de crisis verloren is gegaan. Eind 2016 ligt naar verwachting het bruto binnenlands product (bbp) ongeveer 4 procent hoger dan voor het uitbreken van de crisis in 2008. Daarmee zijn alle effecten van de crisis nog niet voorbij. Het inkomen per hoofd van de bevolking is eind 2016 nog steeds niet op het niveau van voor de crisis. De ingezette bezuinigingen en lastenverzwaringen hebben ook in 2016 en 2017 nog effect. De werkloosheid is nog steeds veel hoger dan voor de crisis en vooral de aanzienlijke langdurige werkloosheid baart zorgen. In het tweede kwartaal van 2015 waren 270.000 personen langer dan een jaar werkloos, dat is 44 procent van alle werklozen. Langdurige werkloosheid kan er voor zorgen dat de vaardigheden verouderen. Dat maakt het lastiger om een baan te vinden, of zorgt voor een lagere productiviteit. De daling van de werkloosheid kost tijd. Ook het aantal bijstandsgerechtigden neemt, mede door de beleidswijzigingen in de Participatiewet, nog verder toe. Het is dan ook van belang dat de economische groei sterk door blijft zetten, zodat de vraag naar arbeid verder toeneemt en zo ook de toename van het arbeidsaanbod geabsorbeerd kan worden. Voor ongeveer een kwart van alle hypotheekbezitters en voor circa 80 procent van de hypotheekbezitters onder de 35 jaar staat hun hypotheek nog onder water. Volgens de regering is het inderdaad van belang het verdienvermogen verder te versterken om deze hardnekkige crisiseffecten achter ons te kunnen laten.

Het versterken van het groeivermogen om het voorzieningenniveau (zorg, sociale zekerheid en onderwijs) op peil te houden is een grote opgave waar Rijk en medeoverheden voor staan. Ondanks de vele structurele hervormingen neemt het kabinet geen genoegen met de voortgang die geboekt is. Helaas zijn aan deze intrigerende constatering in de rijksbegroting geen overtuigende conclusies verbonden. Het is moeilijk voor te stellen dat het groeivermogen van de BV Nederland structureel versterkt wordt door extra geld uit te trekken voor de maatschappelijke prioriteiten van de regering zoals het versterken van de krijgsmacht, het verbeteren van de kwaliteit van verpleegtehuizen, de opvang van peuters, het kraamverlof voor partners, en de arbeidsvoorwaarden in de publieke sector.

Terwijl Rijk en medeoverheden gezamenlijk voor vijf maatschappelijke opgaven staan die het groeivermogen van de BV Nederland duidelijk wél kunnen verbeteren. En deze maatschappelijke opgaven bieden juist alle mogelijkheid om de structurele hervormingen en transformaties tot een goed einde te brengen. Het gaat om:

- meer maatwerkzorg en maatwerkondersteuning dicht bij mensen in buurten en wijken (par. 1.3);
- sociale zekerheid beter verbinden met economie en onderwijs (par. 1.4);
- verbeteren van de woon- en leefomgevingen in stad en regio (par. 1.5);
- achterstanden en ongelijkheden bestrijden in solidair Nederland (par. 1.6);
- samen de handen uit de mouwen als smart government (par. 1.7).

Misschien oogt het benoemen van deze gezamenlijke maatschappelijke opgaven die Nederland versterken minder interessant dan de grootse Europese *Societal challenges* of de *Horizon 2020* ambities, maar past het naadloos bij onze Nederlandse cultuur van 'doe maar gewoon dan doe je al gek genoeg'. De vijf maatschappelijke opgaven, het verbeteren van de uitvoeringskwaliteit door de convergentie naar *best practices*, het versterken van het beleidsleren, meer experimenteren, de Agenda Stad, en het Jaar van de Ruimte zijn de beste kaarten om de BV Nederland én stad en regio structureel te versterken en om de (hopelijk) komende zeven vette jaren goed te benutten.

9

1.3 Meer maatwerkzorg en maatwerkondersteuning dicht bij de mensen in buurten en wijken

De transformatie in de volgende fase?

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) benadrukt dat de decentralisaties in het sociaal domein de volgende fase ingaan en werkt toe naar een overheid die ondersteuning en zorg biedt waar dat nodig is. Het zijn de gemeenten die de regie voeren over deze transformatie. De burger, zijn behoeften, mogelijkheden en directe leefomgeving staan hierbij centraal. Dit vraagt om veranderingen in organisatie, cultuur en manieren van werken van de overheid en uitvoerende organisaties. Het is bovendien cruciaal dat er juist nu ruimte komt voor vernieuwing, de zorgcontinuïteit te borgen en zo te voorkomen dat de focus alleen komt te liggen op het financieel beheer.

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is het meest expliciet over de wenselijke richting. Mensen die zorg en ondersteuning nodig hebben, dienen dit zoveel mogelijk thuis of in een instelling op maat en van een goede kwaliteit te krijgen. Gemeenten dragen zorg voor de ondersteuning thuis via de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (integratie-uitkering Sociaal domein), de integratie-uitkering Wmo/huishoudelijke verzorging, de decentralisatie-uitkeringen maatschappelijke opvang, vrouwenopvang en hht (huishoudelijk hulp toelage) en de algemene uitkering van het Gemeentefonds. Deze verschillende financieringsstromen worden idealiter gebundeld in één uitkering of toegevoegd aan de algemene uitkering van het Gemeentefonds. Een doel dat het kabinet - met een

slag om de arm - ook zegt na te streven. Met de Jeugdwet zijn gemeenten de eerst verantwoordelijke overheid voor preventie, jeugdhulp, jeugdbescherming en jeugdreclassering.

De kracht van deze transformatie is dat de hele zorg in één hand is gelegd: te weten de gemeenten. Na de transitie in 2015 richten de overheden het vizier in 2016 op de inhoudelijke vernieuwing. De vernieuwing krijgt lokaal en regionaal vorm onder regie van gemeenten in het samenspel met ouders, jongeren, jeugdprofessionals, aanbieders, scholen, justitiële- en andere maatschappelijke organisaties. De theoretische instrumenten voor de gemeenten zijn de inzet van preventie en eigen kracht, nieuwe toegang tot jeugdhulp, participatie van jongeren en ouders, integraal werken, samenwerking met jeugdgezondheidszorg en (passend) onderwijs, vernieuwing jeugdbescherming, zorgvernieuwing en regionale inkoop van specialistische jeugdhulp. Maar de gemeenten kunnen op dit moment niet alle instrumenten voldoende inzetten en oude praktijken en gewoontes zijn nog lang niet afgelegd. Zo verwijzen veel huisartsen jongeren nog rechtstreeks naar de instellingen van jeugd-GGZ zonder enige bemoeienis van en inzicht bij de sociale of jeugdteams. Mogelijkerwijs kan het structureel monitoren van de effecten van de transitie en transformatie de praktijk verder helpen. Volgens het ministerie van VWS is deze monitoring gestart. Niet alleen cijfermatig, maar juist ook door cliënten, werkgevers en gemeenten te vragen naar hun ervaringen. VNG, Divosa, UWV en de Ministeries van SZW en VWS werken daarom aan een meerjarig kennisprogramma gericht op versterking van de gemeentelijke uitvoeringspraktijken.

Volgens mensen in de praktijk is de transformatie een langzaam leer-, experimenteer- en vernieuwingsproces dat tien jaar gaat duren. Met nog enorme uitdagingen en vele belangenstrijden en lobby's om het ingezette pad te verlaten in het verschiep. Het kan zijn dat wij over één, twee, drie jaar schrijven dat de pgb-crisis in 2015 niets was vergeleken met ... Vervolgen Rijk en gemeenten bijvoorbeeld de transformatiekoers als er een golf aan rechtelijke uitspraken komt over de zorgaanspraken op basis van de herindicaties van gemeenten?

10

Succes van de ingezette transformatie nog niet gegarandeerd

In het sociaal domein streven Rijk en medeoverheden naar maatwerk, naar het nemen van meer eigen verantwoordelijkheid, naar meer zelfregie door burgers en cliënten en daarmee naar betere zorg. Idealiter gaat dit gepaard met minder paternalisme, minder overconsumptie van zorg, minder automatische indicaties én lagere kosten. Om deze maatschappelijke opgave te kunnen realiseren, moeten de overheden samenwerken met veel maatschappelijke spelers (cliënten, zorgaanbieders, zorgverzekeraars, GGZ, GGD, onderwijsinstellingen). Bovendien zijn de verbanden tussen allerlei beleidsterreinen (jeugdzorg, Wmo, AWBZ, Participatiewet, Zvw, Wlz, WSW, openbare gezondheidszorg, MO/VO, beschermd wonen, (passend) onderwijs, economie, arbeidsmarkt, gemeentelijk armoedebeleid, schuldhulpverlening) van belang om de maatschappelijke opgave te kunnen realiseren. Willen de overheden de kwaliteit van de uitvoering naar een hoger niveau brengen, dan is het belangrijk dat we ons niet verliezen in afstemmingsproblemen tussen verschillende wettelijke regimes. De transformaties hebben alleen kans van slagen als deze complexiteit teruggebracht wordt tot praktijken waarin helder is wie wat doet. De MOgroep was er in een commentaar op de rijksbegroting niet gerust op. De werkgeversvereniging voor de welzijns- en maatschappelijke dienstverleningsbranche zag een haperende transformatie in buurten en wijken en het uitblijven van de beloofde, snelle, preventieve hulp met voldoende deskundige handen dicht bij de bewoners. Als die verandering niet doorzet, faalt de hele decentralisatie en rijzen de zorgkosten – volgens de MOgroep - straks opnieuw de pan uit. Meer partijen delen de zorgen van de MOgroep. De verzorgingsstaat transformeert zich in de richting van een participatiesamenleving. Maar minder verzorgingsstaat leidt niet automatisch en per definitie tot meer onderlinge informele zorg en ondersteuning.

Het Rijk aan zet om de tegenstrijdigheden tussen de zorgwetten te verminderen

In het bijzonder de afstemmingsproblemen tussen de drie wetten die de zorg regelen voor de inwoners in gemeenten, stad en regio vragen aandacht: de Wet maatschappelijke ondersteuning (gemeenten), de Wet langdurige zorg (zorgkantoren) en de Zorgverzekeringswet (zorgverzekeraars). Het ministerie van VWS geeft dan ook aan dat bij de ondersteuning de samenwerking tussen gemeenten en zorgverzekeraars beter moet. Ook tussen de verantwoordelijkheid van de gemeenten, respectievelijk de onderwijsinstellingen voor de jeugd, zijn er coördinatieproblemen. Wanneer is er sprake van zorgondersteuning en wanneer van onderwijsondersteuning en wanneer van beide (en wie betaalt dan wat)? Vele van deze problemen zijn niet van vandaag op morgen opgelost en in de begrotingen van de departementen is hiervoor weinig aandacht. De opgave en uitdaging voor de komende jaren is deze coördinatieproblemen op te lossen. Zonder concreet te zijn, geeft het ministerie van VWS aan deze verantwoordelijkheid te willen opnemen.

Een breed pallet aan actoren moet goed en beter gaan samenwerken

Om het samenspel en de synergie tussen de professionele eerste lijn en de nuldelijnszorg van burgers en hun informele netwerken gaat het in het sociale domein vooral draaien. De wijkverpleegkundige is terug in de buurt. Samen met de huisarts, apothekers en wijkteams bepaalt zij in overleg welke verpleegkundige zorg nodig is. De sociale wijkteams met hun generalisten en *casemanagers* spelen een vergelijkbare verbindende rol. Zij zijn de spil in het coördineren van hulpverlening in het kader van de Wmo en jeugdhulp die gemeenten bieden. Daarbij is in verschillende steden de beweging gaande om in de sociale wijkteams voor volwassenen en jeugd alle vormen van zorg en ondersteuning te combineren: jeugdzorg, Wmo, welzijn, participatie en schuldhulpverlening. Dit laatste is erg belangrijk, omdat blijkt dat bij de integrale aanpak in zeven van de tien gevallen schulden en financiële problemen het belangrijkste probleem is dat eerst opgelost moet worden voordat mensen hun eigen kracht kunnen benutten of weer kunnen gaan meedoen. Hierbij past dat het ministerie van SZW voor de bestrijding van armoede en schulden 100 miljoen euro extra uittrekt en een wetsvoorstel voorbereidt om tot een wettelijk moratorium te komen om de incassoactiviteiten stop te zetten voor een maximale duur van zes maanden. Als daarnaast de sociale wijkteams hun kennis over de betekenis en de oplossingen van problematische schulden voor hun cliënten vergroten, versterkt dit de effectiviteit van de integrale aanpak.

11

Naast de professionals zijn er de verwanten, de mantelzorgers, de vrijwilligers, het Leger des Heils en in toenemende mate de kerken. Dit is van belang omdat kerken en religieuze organisaties in directe verbinding staan met groepen maatschappelijk kwetsbaren. Gerichtte steun van een professionele eerste lijn kan zorgen voor een optimale benutting van de kracht van informele kerkelijke netwerken. Deze groepen willen allemaal gezien, gewaardeerd en serieus genomen worden. Gemeenten en uitvoeringorganisaties die deze partijen elkaar aanvullend kunnen laten uitblinken, hebben de slag al voor een deel gewonnen. Het is aan gemeenten en uitvoeringsorganisatie de condities voor optimale samenwerking te scheppen, zodat beleid en wetgeving zijn vertaling krijgt in alerte, snelle, op menselijke maat toegesneden uitvoeringspraktijken.

In de transformatie is het noodzakelijk om de komende jaren, meer dan voorheen, informele hulpbronnen en krachten in wijken, buurten en dorpen aan te boren en te verbinden met professionele circuits. De overheid kan niet meer alles financieren, bewoners moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Daarbij is het wel zaak om bewoners in achterstandswijken en -regio's met realiteitszin te benaderen en ze niet te overvragen. Zeker als ze taken of voorzieningen op eigen kracht moeten

realiseren of in stand houden. Vormen van gepaste professionele steun blijven hier nodig. Dat blijft een belangrijk punt van aandacht voor de komende jaren. In het sociale domein zal het de komende jaren om het samenspel en de synergie tussen de professionele eerste lijn en de nuldelijns zorg van burgers en hun informele netwerken gaan draaien. Juist ook om op tijd zaken te signaleren. Preventieve vooraf-interventies die problemen voorkomen zijn bovendien goedkoper dan kostbare achteraf-interventies. Lichte voorzorg kan ingewikkelde nazorg voorkomen en uitstellen.

De nieuwe helden in de gemeentehuizen, de wijken en de zorginstellingen

Er is een brede beweging op lokaal en regionaal niveau gaande van ambtenaren, medewerkers van de jeugd- en sociale teams, welzijns- en zorginstellingen die de koers van de transformatie hebben omarmt en proberen te realiseren. De nieuwe helden zijn de medewerkers in de gemeentehuizen die tegen alle stroperigheid in de ruimte geven aan de wijkteams, het sociale wijkteam dat met succes de strijd aanbindt tegen vereenzaming, de leraar die zijn vmbo-klas zonder uitval naar de eindstreep brengt, de wijkverpleegkundige die alert ervoor zorgt dat mensen niet verkommeren en de vakdocent op het mbo die zijn leerlingen naar kansrijke bedrijfsstages leidt. De grootheid van Nederland zou de komende jaren moeten liggen in de kwaliteit van de uitvoering van alledaagse professionele praktijken. In tal van uitvoeringspraktijken wordt elke dag geworsteld om (on)gewone prestaties te leveren, maar er is nog een extra stap noodzakelijk om ambities te verwezenlijken. Het moet beter en het kan beter. Dat is ook de inzet van de transformaties in het sociale domein.

Ook de burger heeft in ons verhaal een nadrukkelijke hoofdrol. De burger heeft de laatste jaren veel aandacht gekregen, net als de ondernemer met zijn *start-up* in een broedplaats, campus of *valley*. Maar de burger/ondernemer moet in ons verhaal de hoofdrol delen met de professional en de overheidsdienaar (lokaal, regionaal, provinciaal en landelijk). In het beleidsdiscours van de laatste jaren was er voor de professional en de overheidsdienaar een bijrol weggelegd. Glansrollen waren er voor het bedrijfsleven, voor de *start-ups* en de *civil society* met zijn burgerkracht.

12

Wie nu de begrotingen leest van de verschillende departementen ziet dat er meer aandacht komt voor de rol van de overheid (én voor deskundige professionals). Meer dan in de voorafgaande jaren heeft de overheid zich achter het stuur van het 'schip van staat' gezet. Dit blijkt uit de inspanningen van het ministerie van SZW voor fatsoenlijke banen en het beter kunnen combineren van zorg en arbeid (meer geld naar kinderopvang, kraamverlof voor partners). En uit de professionaliseringstrajecten, ondersteuningsprogramma's, de landelijke kennisinfrastructuur (ZonMW, NJI), het verbeteren van de regionale zorgarbeidsmarkt via Regioplus, de Wmo-werkplaatsen, de ondersteuning van vrijwilligers en de kwaliteitsimpuls voor verpleeghuizen van het ministerie van VWS. En *last but not least* de inspanningen van het ministerie van OCW om het beroepsonderwijs (vooral mbo) naar een hoger niveau te brengen.

Natuurlijk staat de overheid niet alleen aan het stuur. Om resultaten te boeken op het terrein van zowel sociale als economische innovatie zijn coalities tussen burgers/ondernemers, overheden, maatschappelijke organisaties en onderwijsinstellingen onmisbaar. En de coalities kunnen een impuls krijgen door nieuwe aanbestedingsmodellen (populatiebeposting), nieuwe prestatiecriteria (bijdrage aan de zelfredzaamheid) en nieuwe instrumenten zoals bijvoorbeeld *the right-to-challenge* instrument dat in de Wmo 2015 is opgenomen. Verschillende gemeenten starten voorzichtig met het instrument. Het ministerie van VWS kondigt aan dat in 2016 de nadruk zal blijven liggen op en dat zij investeert in het versterken van de burger- en cliëntregie, onder meer door middel van *right-to-challenge*.

1.4 Sociale zekerheid beter verbinden met economie en onderwijs

De omvangrijke uitgaven voor sociale zekerheid meer offensief inzetten

Van de 260 miljard euro die de staat in 2016 uitgeeft, gaat ruim 150 miljard (bijna 60 procent) euro naar zorg en uitkeringen. Voor de derde begrotingspost naar omvang, te weten het onderwijs, trekken wij als samenleving maar 35 miljard euro uit. Als samenleving spenderen wij dus vier keer zoveel aan zorg- en inkomensondersteuning als aan opleiding. Behoud en bescherming van ouderen, zieken en baanlozen zijn kennelijk veel belangrijker dan de opleiding van jongeren en vernieuwing. Daarbij valt op dat het kennelijk alleen lukt om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren door de invoering van het leenstelsel waarmee op termijn 1 miljard euro beschikbaar komt voor een kwaliteitsimpuls. Met deze aanzienlijke beleidswijziging is de regering er in geslaagd om met grote moeite een kleine drie procent toe te voegen aan de onderwijsbegroting voor vernieuwing en kwaliteitsverbetering.

Regelgeving van het Rijk belemmert een betere inzet van de beschikbare middelen

Door de knellende regelgeving, gedetailleerde uitvoeringsbepalingen, de opgelegde arbeidsmarktregio's, de beperkte flexibiliteit van het UWV, het doelgroepenbeleid, het najagen van targets voor de integratie van specifieke doelgroepen is de Participatiewet (en het Sociaal Akkoord) vanuit de optiek van de gemeenten géén decentralisatie van beleid. Er is niet of nauwelijks beleidsvrijheid en de enige decentralisatie die heeft plaatsgevonden is het decentraliseren van de financiële risico's naar de gemeenten. Het gevolg is dat alle aandacht uitgaat naar het in- en uitvoeren van de wet en het toepassen van opgelegde instrumenten. Daarmee raakt het echte vraagstuk en de integrale aanpak van de arbeidsmarktproblematiek in de regio's uit het zicht. Het ministerie van SZW erkent, met andere woorden, de problemen ook: "Er zijn nog vele organisatorische verbeteringen nodig in de samenwerking tussen gemeenten, werkgevers, sociale partners, onderwijsinstellingen en UWV in de werking van de arbeidsmarktregio's. De uitkomsten van de lopende evaluatie van de Wet Suwi en de beleidsdoorlichting van artikel 11 van de SZW-begroting worden gebruikt voor verdere verbeteringen van het beleid en de uitvoering". De overige aangekondigde maatregelen van het ministerie van SZW in de begroting voor 2016 (zelfde rechten voor payrollwerknemers, co-financiering van sectorplannen, extra geld voor beschutte werkplaatsen, voortgaande aanpak van de jeugdwerkloosheid, het verbreden van de regionale Meld- en Coördinatiefunctie, en in vijf steden met een buurtgerichte aanpak migrantenjongeren beter voorbereiden op het onderwijs en de arbeidsmarkt) adresseren dit probleem niet. Als Rijk, gemeenten en sociale partners er samen in slagen om de sociale zekerheid veel beter te verbinden met de economie en het onderwijs – en niet alléén focussen op het uitvoeren van de Participatiewet en het Sociaal Akkoord – dragen de tientallen miljarden besteed aan sociale zekerheid beter bij aan het versterken van het groeivermogen van Nederland en de stedelijke regio's. Hopelijk gaat het Rijk deze mogelijkheid benutten na de evaluatie en beleidsdoorlichting van het departementale beleid.

13

Betere werking van de arbeidsmarkt in sterke sociaaleconomische regio's

Voor Rijk en medeoverheden is de uitdaging het realiseren van een arbeidsmarkt waar voor iedereen een plaats is: laagopgeleiden, middelbaaropgeleiden, hogeropgeleiden. Ondanks de economische groei neemt door de hoge langdurige werkloosheid, de beperking van de Wajong en de WSW, en door de gedeeltelijke vrijstelling van de derdepijlerpensioenvoorziening in de vermogenstoets het aantal bijstandsgerechtigden naar verwachting ook in 2016 nog steeds toe.

Om voor iedereen plaats te hebben op de arbeidsmarkt zijn sterke sociaaleconomische regio's nodig. Niet alleen in de Randstad of 'Handstad' (de Randstad met vertakkingen naar Alkmaar, Amersfoort/Zwolle, Eindhoven en Arnhem/Nijmegen), maar ook daarbuiten. Denk in dit verband ook aan de krimpregio's. De Participatiewet, de garantiebannen, het Sociaal Akkoord, de wet Werk en Zekerheid streven allemaal dezelfde doelstelling na: "iedereen moet mee kunnen doen". Die doelstelling kan alleen maar dichterbij komen door een actief arbeidsmarktbeleid te verbinden met onderwijsbeleid en economisch beleid. Net als op het domein van de zorg zijn bij het realiseren van deze maatschappelijke opgave tal van partijen betrokken. Alleen door veel partijen en verschillende beleidsterreinen met elkaar te verbinden, is de kans groter dat iedereen een plaats krijgt, door werk, beschut werk en vrijwilligerswerk. Net als op het domein van zorg is 'integraliteit' nodig. Niet de integraliteit die ervoor zorgt dat een groot en groeiend gezelschap zijn verantwoordelijkheid ontloopt, maar een vorm van praktische en oplossingsgerichte integraliteit die expertises bundelt en overlap en versnippering tegengaat. En een vorm van integraliteit die de domeinen van zorg, arbeid en onderwijs aan elkaar weet te koppelen.

Ook het recente SER-advies *Toekomst arbeidsmarktinfrastructuur en WW* geeft de noodzaak daarvan scherp aan. De arbeidsmarkt wordt steeds dynamischer. Werkgevers en werknemers moeten in toenemende mate wendbaar zijn. Tot nu toe lukt het echter onvoldoende om werkloosheid te voorkomen en te beperken of om de groei van het aantal bijstandsgerechtigden te stoppen. De werkloosheidscijfers zijn zorgwekkend, zeker waar het ouderen, lager opgeleiden en mensen die langdurig langs de kant staan betreft. Goede initiatieven op het gebied van scholing en van-werk-naar-werk zijn in alle regio's en sectoren nodig. Dat betekent intensievere begeleiding vanaf het moment van ontslagaanzegging. Uit onderzoek is bekend dat in de eerste drie maanden WW de kans het grootst is dat iemand een baan vindt.

14

De preventie van werkloosheid moet gestalte krijgen in nieuwe regionale adviescentra die hulp bieden aan mensen nog voordat zij hun baan verliezen. Verspreid over het land komen er 35 centra, aangesloten bij de bestaande Werkpleinen, waar gemeenten en het UWV samenwerken. De dienstverlening in de adviescentra gaat aan die van het UWV vooraf. Het doel is de menselijke maat zo veel mogelijk terug te brengen bij de begeleiding naar ander werk. Persoonlijker, vroegtijdiger en intensiever is het doel. Denk in dit verband ook aan de oriëntatie op werkmogelijkheden binnen en buiten de sector en de ontwikkeling van loopbaanmogelijkheden via advies en competentietests. Het is de vraag of deze ambities haalbaar zijn met het langjarige trackrecord van weinig succesvolle re-integratie-inspanningen en de afnemende budgetten per werkzoekende.

Inzetten op het vergroten van de vaardigheden van de krimpende beroepsbevolking

Uit de Macro Economische Verkenning blijkt dat sinds 2008 het aantal vaste arbeidscontracten met 600.000 is gedaald. Terwijl sinds 2008 het aantal flexibele arbeidsrelaties met circa 280.000 is toegenomen en het aantal zzp'ers met circa 180.000. Een deel van deze zzp'ers is te bestempelen als verborgen werkloosheid. Een groep met weinig vermogen en geen geld voor bijscholing door het ontbreken van werk of het werken voor te lage tarieven. Deze groep dreigt de gemeentelijke bijstand in te stromen. Momenteel werkt ongeveer 35 procent van de werkzame beroepsbevolking, vooral jongeren en laagopgeleiden, in Nederland in een flexibele arbeidsrelatie of als zzp'er. Het Centraal Planbureau constateert dat weinig andere landen een dergelijk hoog percentage kennen. De toekomst moet uitwijzen of het mogelijk is deze ontwikkeling te keren of dat het een onderdeel is van een sterke economische onderstroom.

Uit de gedegen studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) *Naar een lerende economie* blijkt dat het voor het groeivermogen van de economie van groot belang is dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling omhoog gaat, de flexibiliteit, veerkracht en het aanpassingsvermogen toeneemt en dat vooral de kenniscirculatie versterkt moet worden. Het is opmerkelijk dat hierover in de begrotingen van EZ en SZW zo weinig te vinden is. Het lijkt erop dat het vergroten van de veerkracht en het aanpassingsvermogen van de Nederlandse samenleving door het kabinet gedelegeerd is aan het ministerie van OCW. Dit laatste ministerie kondigt in de begroting aan dat het zomerscholen wil financieren, dat het mogelijk wordt om een school te starten met vernieuwende onderwijsconcepten en dat mbo-instellingen – zonder fusie – kunnen samenwerken om opleidingen of een cluster van opleidingen aan te bieden (in krimpgebieden en steden). Laatste genoemde maatregel maakt het mogelijk om de versnippering van het onderwijsaanbod te voorkomen en vergroot de mogelijkheden om tot een innovatief onderwijsaanbod te komen. Ook de maatregelen van het ministerie van OCW op het gebied van ‘Ruim baan voor vakmanschap’ (waarmee instellingen de ruimte krijgen om het onderwijs innovatief, op de regio gericht en kleinschalig te organiseren), het experiment ‘cross overs’ (grotere flexibiliteit voor het mbo om te komen tot betere samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven op regionaal niveau) en de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma’s die in 2016 ingevoerd worden in het vmbo, kunnen een positieve invloed hebben op de vaardigheden van de toekomstige beroepsbevolking. Voor onderwijsinstellingen is het vanaf schooljaar 2015-2016 ook mogelijk om een gecombineerde leerweg bol-bbl aan te bieden. Tijdens het experiment krijgen studenten eerst les op school (bol) en gaan ze in het tweede deel van de opleiding voornamelijk aan de slag in een leerbedrijf (bbl). Ook met het Techniekpact speelt OCW met maatwerk per technische sector en/of regio in op specifieke vaardigheidstekorten voor de arbeidsmarkt.

1.5 Verbeteren van de woon- en leefomgevingen in stad en regio

15

Samenhang tussen vele beleidsterreinen en instrumenten noodzakelijk

Elke land, stad en regio staat voor de opgave om de kwaliteit van de woon- en leefomgeving naar een hoger niveau te brengen en voortdurend te verbeteren. In toenemende mate zoeken burgers de beste woon- en leefomgeving (op enig moment van hun leven) en kijken van daar uit welke banen bereikbaar zijn en welke ondernemerskansen zij kunnen benutten. Om met de kwaliteit en de variatie van de woon- en leefomgevingen ruimtelijk-economisch te kunnen concurreren met andere landen, steden en regio’s zijn voorzieningen, bereikbaarheid, verkeer en vervoer, ruimtelijke ordening, woningprogrammering, voorkomen overbewing, bestrijden kantorenleegstand, duurzame verstedelijking, Omgevingswet, RUD’s en veiligheidsregio’s onder meer de “knoppen” waar de overheden – liefst zo veel mogelijk synchroon - aan kunnen draaien. Deze wenselijke integraliteit en samenhang is in de begrotingen van de departementen niet zichtbaar. Maar misschien is het daarvoor te vroeg en moeten wij wachten op de resultaten van het Jaar van de Ruimte, de Omgevingswet, de Omgevingsvisie en de Omgevingsagenda. Of kunnen wij onze hoop op een meer samenhangend en integraal beleid vestigen op het aangekondigde verdiepingsonderzoek naar het cluster Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Stedelijke Vernieuwing in het kader van het groot onderhoud van het Gemeentefonds? De regering kondigt aan dat er in dit verdiepingsonderzoek aandacht zal zijn voor structurele en tijdelijke effecten van de voorgestelde aanpassingen, voor het investeringskarakter van dit cluster en voor de relatie tussen (de effecten van) het groot onderhoud en de ambities uit Agenda Stad.

Zijn de medeoverheden voldoende uitgerust voor hun taak?

Waar het de ruimtelijke planning betreft, ligt de bal vooral bij de medeoverheden. Op het terrein van ruimtelijke ordening heeft het Rijk zich in belangrijke mate teruggetrokken ten faveure van provincies en gemeenten. Het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit (LNV) – dat sterk sturing gaf aan de ontwikkeling van de landelijke gebieden – bestaat niet meer, evenals het ministerie van VROM. De laatste Nota ruimtelijke ordening (de vijfde) *Ruimte maken, ruimte delen* dateert uit 2001. De titel is anno 2015 nog steeds relevant. Gaat de landelijke overheid het stuur weer meer in handen nemen op het terrein van planologie? Een nieuwe wil tot het veranderen van Nederland lijkt zich aan te kondigen. In het VPRO-programma Zomergasten heeft landschapsarchitect Adriaan Geuze deze zomer indruk gemaakt met zijn vraag wie van ons Nederlanders het huidige verrommelde landschap heeft besteld en zijn pleidooi voor nieuwe Grote Werken van het kaliber Deltawerken of de inpoldering van Flevoland. Maar wat zijn De Grote Werken van deze tijd? Nieuwe landschappen voor de kust, energielandschappen in krimpregio's, radicaal groene steden, terpenbouw in ons rivierenland? Of zit de grootheid in geraffineerde samenhangende vormen van kleinschaligheid?

Het ministerie van IenM wil voor 2018 de Nationale Omgevingsvisie te ontwikkelen, een integrale visie op het beleid voor de fysieke leefomgeving. Dit is bij uitstek een traject waarbij iedereen die behoefte heeft aan visies kan aansluiten. In de nationale, provinciale, regionale en stedelijke omgevingsvisies wordt de sociale, economische en ruimtelijke toekomst in samenhang doordacht. En juist het gaan uitblinken in deze samenhang is wat Nederland sterk kan maken. De komende periode bepaalt het Rijk – in overleg met andere overheden en betrokken partners – de Nationale Omgevingsagenda. Hierin staan de prioritaire onderwerpen, procesaanpak en planning van de Nationale Omgevingsvisie. Nog vrij recent hebben provincies in hun Collegeakkoorden hoge ambities uitgesproken om het Nederlandse landschap te behouden en te verfraaien. Het Zuid-Hollandse kust-, veenweide- en rivierdeltalandschap, het werelderfgoed van de Wadden, de Utrechtse Heuvelrug, de Brabantse zandgronden, vennen, bossen en uiterwaarden. Ze worden gekoesterd, maar het vraagt veel stuurmanskunst om economische, ecologische en sociaal-culturele belangen met elkaar in evenwicht te brengen. Ook met de programma's 'Slimme en Gezonde stad', het programma 'Beter Benutten' en de modernisering van het milieubeleid met de voorbeeldprojecten 'van afval naar grondstof' en 'zero emissie stadvervoer' van het ministerie van IenM kunnen Rijk, steden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties samen op zoek gaan naar slimme oplossingen voor een gezonde, duurzame en leefbare stad. Verder is er de Agenda Stad waar verschillende departementen een rol vervullen.

16

Oog voor de menselijke maat in de woon- en leefomgevingen

In het algemeen kan men zeggen dat het kunnen beschikken over een kwalitatief goede, toegankelijke leefomgeving tot de basale behoeften van het bestaan behoort, zoals veiligheid of water uit de kraan. Overheden hebben een enorme kwaliteitsslag gemaakt waar het gaat om het verbeteren van hun (historische) centra en de openbaar vervoersknooppunten. Of we nu spreken over Rotterdam, Amsterdam, Den Haag, Groningen, Den Helder, Leidschendam, Almere of Nieuwegein, allemaal geven ze prioriteit aan hun centrum. Het centrum dient de unieke identiteit van de gemeente of stad te belichamen en te communiceren. Niet alleen voor de eigen bewoners, maar ook voor mogelijk toekomstige bewoners, bedrijven, dagjesmensen en toeristen.

Alleen, het merendeel van de burgers woont in een woonwijk naast of buiten het centrum en daarmee ook op een plek die los staat van de sfeer van het centrum. Dit geldt in het bijzonder de naoorlogse wijken die in de periode van 1945-1970 zijn ontwikkeld op basis van de CIAM gedachte (Congrès International d'Architecture Moderne). De CIAM-gedachte kenmerkt zich door radicale functiescheiding

en heel veel licht, lucht én ruimte tussen de wooncomplexen. Hierdoor zijn gebieden ontstaan met een grote hoeveelheid publieke ruimte met een vaak parkachtige vormgeving en loze bebouwing in het groen. In de laatste decennia zijn deze gebieden qua bevolkingsdichtheid verdund (minder mensen per woning) en is hierdoor het voorzieningenniveau afgenomen. Ook worden deze gebieden steeds vaker bewoond door kwetsbare sociale groepen. Binnen de gemeenten zijn de onderhoudsbudgetten voor deze gebieden verlaagd waardoor de parkachtige setting vaak niet meer overeind blijft en verloedering ontstaat.

Niet alleen vroeg-naoorlogse wijken vragen aandacht (periode 1950-1975). Ook de wijken die in de jaren 70 zijn gerealiseerd, de zogeheten woonerfwijken of bloemkoolwijken én wijken in *new towns* als Lelystad, Almere en Nieuwegein. Deze wijken zijn op veel plekken in een neerwaartse spiraal gekomen. Er tekent zich een maatschappelijke onderstroom af waarbij de overheid bewoners vraagt zelf het beheer van hun leefomgeving ter hand te nemen, voor zover ze het zelf niet oppakken. Er is op dit punt veel in beweging onder noemers van zelfbeheer en medebeheer. De overheid doet er goed aan in het kader van de Agenda Stad of in het kader van de Agenda's 'Slimme en Gezonde Stad' op te letten of bewoners in kwetsbare wijken in staat zijn op eigen kracht hun leefomgeving te verbeteren. Hetzelfde geldt voor schrale krimpregio's met leegstaande sociale huurwoningcomplexen, de leegstand in winkelstraten, de rotte kiezelen en de verpauperde agrarische opstallen. Door te eenzijdig beheer en onderhoud af te schuiven op de eigen kracht van bewoners lijken achterstanden in de kwaliteit van de leefomgeving hier gemakkelijk te kunnen ontstaan.

Het oog voor de menselijke maat is deels aanwezig in het aangekondigde beleid op het gebied van Wonen. In de nieuwe Woningwet krijgen huurders een belangrijkere rol en kunnen wooncoöperaties tot ontwikkeling komen. Huishoudens met restschulden of tijdelijk dubbele woonlasten worden ontzien in de daling van het marginale tarief van de hypotheekrenteaftrek. De hypotheekrente over de financiering van de voormalige toekomstige eigen woning is tot drie jaar lang fiscaal aftrekbaar. Met de huursombenadering mag de totale huurtoeslag over de hele voorraad per corporatie niet hoger zijn dan 1 procent boven de inflatie en de huurliberalisatiegrens wordt voor drie jaar bevroren op 710,68 euro. Het is afwachten of de menselijke maat en de betaalbaarheid een belangrijk aandachtspunt is in het aangekondigde Interdepartementale Beleidsonderzoek (IBO) naar de werking van de sociale huurmarkt, de verhuurdersheffing en de huurtoeslag. Wat zeker mist in de rijksbegroting is het gebrek aan aandacht voor de aanzienlijke transformatie die in de bestaande woningvoorraad op vrij korte tijd gerealiseerd moet worden (meer woningen voor eenpersoonshuishoudens, overschot aan woningen voor paarhuishoudens, meer vrije huursectorwoningen, verduurzaming, meer flexibiliteit, en meer variatie).

17

1.6 Achterstanden en ongelijkheden bestrijden in solidair Nederland

Ongelijkheden in Nederland

Het kabinet zegt 'gelijke kansen' na te streven en verwijst in de Miljoenennota naar de discussie over ongelijkheid in Nederland. Ze stelt vast dat de inkomensverdeling in Nederland relatief egalitair is. Bij de vermogensverdeling zijn de verschillen wat groter, maar ook hier zijn ze bij internationale vergelijking relatief beperkt. Het werk van Richard Wilkinson (*The Spirit Level*) en van Thomas Piketty (*Capital in the Twenty-First Century*) hebben het thema ongelijkheid internationaal op de politieke agenda gezet.

Ook in Nederland is het debat over de mogelijk groeiende ongelijkheid opgelaaid. Richard Wilkinson maakt duidelijk dat landen met een hoge inkomensongelijkheid – ook al gaat het om rijke landen – grote gezondheidsverschillen en verschillen in sociale mobiliteit laten zien. De kindersterfte in de VS is veel hoger dan in Zweden, en de levensverwachting ligt in de VS veel lager dan in Zweden. Daarnaast tast

ongelijkheid de kwaliteit van sociale relaties aan. Het kabinet concludeert dat er geen sprake is van een kloof tussen kansrijk en kansarm. De ongelijkheid valt in Nederland vooralsnog mee. Dit is mede te danken aan de grote herverdelingsmachine of massieve rondpomp die de rijksbegroting is. Dat het in Nederland meevalt is ook de conclusie van Amsterdamse socioloog Herman van de Werfhorst in het deze maand verschenen publicatie *Een kloof van alle tijden*. Wel is ook duidelijk dat vooral lageropgeleiden steeds meer de klappen van de flexibilisering aan het opvangen zijn en dat de universitair geschoolden hun voorsprong op de arbeidsmarkt aan het vergroten zijn. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) wijzen recentelijk in *Gescheiden werelden, een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* op de ongemakkelijke tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden. Ook zij relativeren het bestaan van een kloof. Zij concluderen dat er in Nederland geen sprake is van twee sterk onderscheiden en tegengestelde sociaal-culturele blokken, maar eerder van een continuüm in opvattingen en groepen. Aan de uiteinden van dit continuüm staan twee tegengestelde groepen die zij aanduiden als 'universalisten' en 'particularisten'. De eerste groep is redelijk positief over open grenzen, andere culturen en het toelaten van immigranten, zijn positief over de Europese Unie, hebben vertrouwen in de politiek en zijn veelal hoogopgeleid. De tweede groep vraagt vooral aandacht voor de nadelen van open grenzen en immigratie, is kritisch over de Europese Unie, hebben minder vertrouwen in de politiek en zijn relatief lager opgeleid.

Verder concluderen WRR en SCP voorzichtig dat er tussen lager- en hogeropgeleiden 'enige segregatie' bestaat in de woonomgeving, op school en op het werk, maar dat deze segregatietendensen vergeleken met andere landen (nog) niet sterk zijn. Wél bestaat er een vrij grote sociale afstand tussen lager- en hogeropgeleiden. Tussen de sociale netwerken van lager- en hogeropgeleiden is weinig overlap. Hogeropgeleiden kennen het hoogste niveau van 'homogamie': ze gaan vooral met 'ons soort mensen' om. Hun sociale netwerken zijn rijker aan hulpbronnen. Juristen kennen altijd wel een bouwvakker, maar bouwvakkers kennen geen jurist. Juist vanwege het ongemak is wederzijdse vermijding de strategie die gehanteerd wordt. Door technologische ontwikkelingen (zoals internet) is vermijding een stuk makkelijker geworden dan vroeger.

18

Maatschappelijk ongelijkheid manifesteert zich niet alleen in inkomens en vermogensverschillen, maar ook in gezondheidsverschillen (CBS, *Kwaliteit van leven in Nederland*). Mensen met een hoge opleiding zijn minder vaak werkloos, hebben vaker een hoog inkomen, wonen vaker in een kwalitatief goede (koop)woning, voelen zich vaker gezond en zijn in het algemeen vaker tevreden met het leven. Laagopgeleiden daarentegen hebben minder kansen op werk. Materiële onzekerheid zet de tevredenheid en gezondheid onder druk. Vooral mannen met een lage opleiding die niet aan de slag komen of die aan de slag moeten zien te blijven, hebben een lager welzijn.

Mensen met een hoog inkomen hebben vaker een eigen huis. Huizenbezitters scoren beter op enkele indicatoren van welvaart en welzijn dan mensen die in een huurhuis wonen. Het bezit van een eigen woning wijst vaak op het hebben van (een groot) vermogen of de mogelijkheid om op termijn een (groot) vermogen bijeen te sparen. Zelfs mensen met een uitkering en een koopwoning staan hoger op de schaal van welvaart en welzijn dan de hoogopgeleide vaste werknemers met een huurhuis.

Onderaan de welvaarts- en welzijnsverdeling staan de mensen die in een huurwoning wonen en een uitkering ontvangen, ongeacht wat hun opleiding is. In Nederland wonen vier miljoen mensen in een sociale huurwoning. Bijna een derde van de hoofdbewoners is 65 jaar of ouder; van de eenoudergezinnen woont meer dan de helft in een corporatiewoning, in slechts een kwart van de sociale huurwoningen wonen kinderen.

De kwetsbare groepen in Nederland

Het kabinet wijst naar twee kwetsbare groepen: 'de onzekere werkenden' en 'de achterblijvers'. De onzekere werkenden zijn gemiddeld opgeleid, maar hebben een laag inkomen en vaak een onzekere arbeidsmarktpositie of tijdelijk geen werk en de achterblijvers bezitten de minste kapitaalsvormen (economisch, sociaal, cultureel). In deze groepen zijn – naast vrouwen en ouderen – ook niet-westerse allochtonen oververtegenwoordigd. Gericht beleid moet deze groepen – in het bijzonder de achterblijvers – integreren in de samenleving. Het kabinet zet zich in voor de bestrijding van laaggeletterdheid, de aanpak van discriminatie én een verbetering van de kwaliteit van het praktijk- en beroepsonderwijs. Het kabinet wil de emancipatiefunctie van het onderwijs voor achterblijvers nieuwe impulsen geven, juist nu de sociale stijging, het opklimmen op de maatschappelijke ladder, lijkt te stagneren. De vanzelfsprekende belofte van sociale stijging vertoont rafelranden. Meer dan voorheen lijken economische, sociale en culturele hulpbronnen het verschil te maken ten koste van het onderwijs als traditioneel verheffingsinstrument. Bovendien: de relatief vroege selectie in het onderwijs en de beperkte mogelijkheden voor het stapelen van opleidingen zouden voor specifieke groepen ongunstig uitpakken; ook aanvullende competenties, 'soft skills' tellen steeds meer. Het kabinet speelt hierop in door onderwijsstapelingsmogelijkheden te maken en routes door het beroepsonderwijs te verbeteren en mogelijk te maken. Ook zet het kabinet in op het verbeteren van de kwaliteit van het beroepsonderwijs.

Voor de gemeenten en de sociale wijkteams ligt er een belangrijke uitdaging om hun kwetsbare inwoners te kennen en adequate maatwerkhulp en ondersteuning te organiseren. Deze opgave is geen sinecure. Juist kwetsbare inwoners hebben de overheid nodig omdat zij afhankelijk zijn van verschillende overheidsvoorzieningen die door de bezuinigingen op de tocht komen te staan. Het zijn juist deze kwetsbare mensen die moeite hebben met de complexiteit van de contacten met de vele overheidsdiensten en de eisen die dat stelt aan hun administratieve en bureaucratische vermogens. En juist in deze vermogens zijn burgers niet gelijk. De professionals en vrijwilligers in de frontlinie moeten er op bedacht zijn dat mensen die door opleiding, intelligentie of hun gezondheidssituatie een zwakke maatschappelijke positie hebben juist bovengemiddeld begaafd zouden moeten zijn om 'zelfredzaam' met de overheid om te kunnen gaan. Ook de Nationale Ombudsman wees in zijn verslag uit 2012 *Mijn onbegrijpelijke overheid* op de grote kloof tussen de overheid en de minder redzame burger. "Het circus van toeslagen, teruggaven, kwijtscheldingen, kortingen en aanvullingen dat een bijstandsgerechtigde bijvoorbeeld treft, lijkt rechtsreeks uit de Hel van de Goede Bedoelingen te komen." De ombudsman beschrijft een eenoudergezin met twee kinderen, een deeltijdbaan en een aanvullende uitkering dat van acht instanties twaalf inkomenselementen ontvangt en daarvoor achttien digitale formulieren moet invullen. Het geld komt jaarlijks in 80 porties. De gemeenten kunnen met hun geïntegreerde hulp, zorg en ondersteuning voor de leefwereld van deze kwetsbare mensen een groot verschil maken.

19

Ruimtelijke uitsortering in Nederland

Hoewel het kabinet in navolging van de WRR en het SCP heel voorzichtig is met alarmerende uitspraken over een tweedeling in de samenleving, nieuwe apartheid of dreigende kloven, zijn er recent verschillende beschouwingen verschenen die een meer zorgelijke toon aanslaan waar het ruimtelijke (sortering) effecten betreft van marktwerking. Zo wijzen de hoogleraren Musterd en Nijman van het Centre for Urban Studies van de UvA op de neerwaartse spiraal waarin sommige regio's en steden terecht zijn gekomen. De werkloosheid en vergrijzing nemen er toe, investeringen dalen, voorzieningen (bijvoorbeeld scholen, ziekenhuizen) verdwijnen en de maatschappelijke participatie staat onder druk. De auteurs signaleren tendensen die in de richting gaan van gesegregeerde, gefragmentariseerde en gepolariseerde steden, waarbij de middenklasse zich letterlijk van lagere klassen gaat afschotten. Het gevolg: ongelijkheid in toegang tot voorzieningen, wonen en werk. Ook *De veranderende geografie van*

Nederland (Tordoir) en de *SER-agenda voor de stad* wijzen op grote verschillen in economische dynamiek tussen regio's. Er zijn gebieden met krachtige sociale, economische en culturele verbanden, en gebieden waar economische activiteiten en economisch actieven vertrekken. Ze zijn vooral in suburbane gebieden als op het platteland te vinden, denk hierbij aan de krimpregio's in Nederland, in het bijzonder in het noorden. Correspondent Noord-Nederland Ana van Es van De Volkskrant zag Groningen, Drenthe en Friesland de laatste jaren 'afdrijven van de rest van Nederland'. Zij signaleert wel degelijk een kloof. Ze schrijft dat de toekomst van Nederland volgens 'Den Haag' in de stad ligt en dat het Noorden met al dat platteland achterblijft 'als een verlaten buitengewest'. De 815.000 euro die het kabinet uittrekt voor de krimp- en anticipeerregio's is daarbij waarschijnlijk niet meer dan een druppeltje op de gloeiende plaat.

De betekenis van het Rijksbeleid

De begrotingen van de ministeries bevatten allerlei voorstellen voor het beleid van de medeoverheden om de sociale problematiek en achterstanden in gemeenten te verminderen. Het betreft het uitstellen van de bezuiniging op de huurtoeslag, het verlengen van de verhoging van de zorgtoeslag en de ouderenkorting, de intensivering van de kinderopvangtoeslag, het verhogen van het kindgebonden budget en het lage-inkomensvoordeel en de extra middelen om er voor te zorgen dat alle peuters twee ochtenden naar de kinderopvang kunnen.

Verder krijgt het MKB mogelijkheden om gebruik te kunnen maken van de premiekortingsregeling voor ouderen, arbeidsgehandicapten werknemers en mensen die het minimuminkomen niet kunnen verdienen. Dit kan helpen om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt een grotere kans te geven om te gaan participeren.

20 Verder wordt 100 miljoen euro vrijgemaakt voor de bestrijding van armoede en schulden. Het geld moet ten goede komen aan preventie en vroegsignalering. Verder wil het kabinet in 2016 werken aan wetgeving om te komen tot een wettelijk breed moratorium om incassoactiviteiten stop te zetten voor de maximale duur van zes maanden. Dit biedt de gemeenten de mogelijkheid om in die periode tot een oplossing proberen te komen.

Gemeenten krijgen de komende vijf jaar jaarlijks 20 miljoen euro extra voor het inrichten van beschut werk. De in totaal 100 miljoen euro moet ervoor zorgen dat de 30.000 beschutte plekken die gemeenten moeten inrichten er ook daadwerkelijk komen. Dit betekent nog wel steeds dat het aantal beschutte werkplaatsen afneemt van 90.000 naar 30.000.

Het ministerie van VWS streeft er naar om de zorg waar mensen veel gebruik van maken zo dichtbij mogelijk beschikbaar te stellen. Daarom krijgen zorgverzekeraars meer mogelijkheden om huisartsen in krimpregio's extra te belonen zodat de kwaliteit van de zorg behouden kan blijven in de regio's met een dalend aantal inwoners en huishoudens.

In lijn met het Sociaal Huurakkoord wordt per 1 juli 2016 een huursombenadering ingevoerd, ter vervanging van het inkomensafhankelijke huurbeleid. Hierbij mag de totale huurstijging van de huurvoorraad per corporatie niet hoger zijn dan 1 procent boven inflatie. Binnen de huurvoorraad mag de huurstijging per individuele woning maximaal 2,5 procent boven inflatie bedragen. Daarnaast werkt het ministerie aan een voorstel voor een vijfjaarlijkse inkomstenstoets voor huurders. Voor huishoudens met een inkomen boven de toewijzingsgrens blijft een maximale huurverhoging van inflatie plus 4 procent van kracht.

Zijn deze maatregelen afdoende voor de maatschappelijke opgaven waar Nederland voor staat? Kunnen we ons succesvol teweer tellen tegen sluipende processen van ongewenste segregatie in onze steden en op de werkvloer van onze kantoren en bedrijven? Slagen wij erin de achterblijvers via gericht

beroepsonderwijs te integreren in de arbeidsmarkt? Er zijn vooral inspanningen nodig om het beroepsonderwijs van mbo-1 en mbo-2 naar mbo-3 niveau of hoger te krijgen. Laten we ‘verlaten buitengewesten’ ontstaan? Hoe solidair zijn we met onze economisch schrale krimpregio’s - denk bijvoorbeeld aan Noord-Oost Groningen en Noord-Oost Friesland? Moeten we de stedenband die gemeente Amsterdam heeft met een aantal krimpgemeenten verder versterken met andere partnerrelaties? Laten we plattelandsghetto’s ontstaan?

1.7 Samen de handen uit de mouwen als *smart government*

Gestaag gezamenlijk koers houden met de transformaties is smart government

Rijk en medeoverheden moeten de handen ineenslaan en samen de knelpunten opruimen om de hiervoor genoemde maatschappelijke opgaven aan te pakken. De eerste stappen zijn gezet, maar nu moeten zij koersvast doorgaan. Er zijn nog vele knelpunten, de structurele hervormingen en transformaties moeten nog goed in- en uitgevoerd worden, allerlei actoren moeten op nieuwe wijzen leren samenwerken, verouderde instituties verliezen hun rol en betekenis en er moet vooral veel en slim geleerd worden. Dit gezamenlijke proces betitelen we als ‘*smart government*’. Dit is een proces waar niet de techniek het primaat heeft, maar waar ambtenaren, professionals en vrijwilligers de benodigde sociale innovaties tot stand brengen.

Bij *smart government* hoort ook dat de Rijksoverheid zo veel mogelijk de departementale verkokering doorbreekt. Financieringsstromen vanuit verschillende departementen met elk eigen doelstellingen, uitvoeringsbepalingen, verantwoordingsverplichtingen en toezichtsorganen voor één leefwereld van burgers is niet bevorderlijk. De ministeries moeten ook zo verstandig zijn om vanuit hun systeemverantwoordelijkheid en bestuurlijk toezicht niet allerlei informatieverplichtingen en monitoren op te leggen. Dit kan de wenselijke transformatie in de wielen rijden. De integratie van het sociaal domein vanaf 2018 in de algemene uitkering aan gemeenten en in mei 2016 de overall rapportage Informatievoorziening sociaal domein met één monitor en één indicatorenset van gemeenten en het Rijk zijn in dit verband een goede ontwikkeling.

21

Slimme prikkels om de gewenste transformatie te bevorderen

Ook slimme financiële stimulansen kunnen bijdragen om het goede gedrag uit te lokken. Om deze slimme prikkels te bedenken is het mogelijk de kennis en expertise van het ministerie van Financiën, de vakdepartementen en de medeoverheden intensiever in te zetten. De eerste ervaringen met populatiebepaling in de zorg en ondersteuning zijn veelbelovend.

Het ministerie van VWS constateert dat zorgverzekeraars – naast en samen met gemeenten – een sleutelrol spelen bij het organiseren van goede zorg dichtbij. Zorgverzekeraars kunnen bij hun inkoop kiezen voor zorgaanbieders die kwaliteit bieden, samenwerken en doelmatig zijn. Die cruciale rol van de zorgverzekeraars en hun toegevoegde waarde voor de mensen moet volgens het departement beter over het voetlicht gebracht worden, in het bijzonder voor chronisch zieken en andere kwetsbare groepen. Daarom gaan zorgverzekeraars merken dat het loont om zich in te zetten voor deze groepen. Vanaf 2016 krijgen zij voor deze groepen een betere compensatie van het ministerie. Het voordeel kunnen zij aan hun verzekerden doorgeven. Deze verbetering in de werking van het stelsel geeft chronisch zieken en andere kwetsbare groepen een veel sterkere positie. Dat is de kern van het programma “Kwaliteit loont”.

Ruimte voor experimenten is nodig en wordt in toenemende mate geboden

Bij de structurele hervormingen, systeemveranderingen en transformaties is het van belang om te experimenteren, te leren en te innoveren. Niet alles is van tevoren is aan de tekentafel te bedenken en uit te denken en in de afgelopen jaren ontbrak daarvoor ook de tijd. De bezuinigingen waren ingeboekt en moesten via een strak tijdspad gerealiseerd worden. Minister Kamp van Economische Zaken omarmt de suggestie van het Centraal Planbureau om meer gebruik te maken van beleidsexperimenten. Dit sluit aan bij zijn voornemen om meer ruimte te bieden aan vernieuwing. “Wil Nederland als eerste profiteren van de voordelen die vernieuwing biedt, dan moet daar in regels ruimte voor worden geboden. Om dat te realiseren, start het kabinet verschillende initiatieven om binnen en buiten bestaande wetgeving te experimenteren met de toepassing van nieuwe technologie en verdienmodellen”. Ook de Algemene Rekenkamer constateert dat beleidsevaluaties over het algemeen weinig inzicht bieden in effectiviteit en efficiency van het beleid en dat bovendien een sterker accent lijkt te liggen op afrekenen dan op experimenteren en leren. Gebruik maken van ervaringen uit het buitenland en kleinschalige experimenteren vóór de grootschalige lancering van beleid kan volgens de Algemene Rekenkamer veel leed helpen voorkomen. Goed uitgevoerde experimenten komen in de praktijk echter moeizaam van de grond en zijn ook verre van eenvoudig. De Algemene Rekenkamer oppert de suggestie dat beleidsmakers wellicht geprikkeld kunnen worden om vaker te starten met een experiment door de verplichte (ex-post) beleidsevaluatie inwisselbaar te maken voor een ex-ante experiment.

22

Het transformatieproces in de domeinen Fysiek, Sociaal en Arbeidsmarkt vraagt om ruimte, experimenten en het mogen mislukken. Daarbij zullen de uitkomsten niet altijd in lijn zijn met de ex-ante doelstellingen van het bestuur en de gedroomde toekomst. Tegelijkertijd dient het transformatieproces met voldoende tempo plaats te vinden, blijven *checks and balances* belangrijk, en blijft doelmatigheid een belangrijke randvoorwaarde. De overheden moeten drie rollen goed weten te spelen: haar klassieke rol (kaders stellen, spelregels vaststellen), *new public management* (decentralisatie, deregulering, privatisering) en *new public governance* (netwerksturing, burgers als gelijkwaardige partners, burgers niet als uitvoerders van overheidsbeleid). Vooral de laatste rol vergt een grote cultuuromslag, nieuwe organisatievormen en het definiëren van nieuwe spelregels (ruimte voor frontlijn werkers, wijkteams, ruimte voor zelfbeheer van burgers).

Op verschillende manieren blijkt in de rijksbegroting dat experimenteren noodzakelijk is en dat de tijd hier rijp voor is.

De Agenda Stad gaat uit van de aanname dat de steden de groeimotoren van de economie en werkgelegenheid zijn en de plaatsen waar kennis en creativiteit opbloeien. De uitgangspositie van Nederlandse steden is goed, maar naar de toekomst niet vanzelfsprekend. Nederlandse steden zijn relatief klein en moeten internationaal concurreren met andere grote stedelijke regio's. Ook staan Nederlandse steden voor grote opgaven in de komende decennia in het behouden en versterken van de leefkwaliteit in steden. De Agenda Stad richt zich op het versterken van groei, leefbaarheid en innovatie in steden. Coalities van steden en *stakeholders* worden ondersteund om te komen tot *City Deals*. *City Deals* zijn afspraken van steden, provincies, rijksoverheid en andere *stakeholders* over samenwerking bij innovatieve oplossingen voor stedelijke opgaven en uitdagingen. In het kader van de Agenda Stad start het ministerie van Infrastructuur en Milieu daarnaast met de organisatie van vier *living labs*, waarin naast de gezonde stad stedelijke bereikbaarheid, klimaatadaptatie en de circulaire economie centraal staan.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Werkgelegenheid kondigt een Experimentenwet aan. Dit moet het gemeenten mogelijk maken om de lokale democratie te versterken. Vanuit de gedachte dat de

lokale democratie krachtiger wordt met een bewuste en gerichte combinatie van representatieve en participatieve elementen. Bij de veranderende samenleving past ook het experimenteren met andere vormen van democratische legitimatie, zoals de consultatieve democratie of buurtrechten. Om ruimte te maken voor maatschappelijk initiatief moet de overheid soms ook andere kwaliteits- en veiligheidseisen stellen. Ook zijn bestuurlijke creativiteit, dynamiek en economische groei in stedelijke gebieden van belang. Hoe het ministerie het laatste wil bevorderen, is niet duidelijk.

Het ministerie van Infrastructuur en Milieu beoogt met het programma Slimme en Gezonde stad te verkennen hoe zij tot een permanente verbetering van de leefbaarheid en gezondheid in de stad kan komen zonder hierbij nieuwe normen op te leggen. Samen met steden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties gaat het Rijk op zoek naar slimme oplossingen voor een gezonde, duurzame en leefbare stad.

Een volwassen relatie tussen de overheden

Uit internationale studies blijkt dat Nederland bovengemiddeld scoort wat betreft doelmatigheid van en tevredenheid met de overheidssector. Nederland kent op rijksniveau allerlei afspraken om een doelmatige allocatie te bevorderen, van evaluaties (waaronder verplichte beleidsdoorlichtingen) en verplichte maatschappelijke kosten-batenanalyses voor grote infrastructurele projecten, tot interdepartementale beleidsonderzoeken, heroverwegingsrapporten en ad-hoc commissies. Het trendmatige begrotingsbeleid bevordert bovendien een gestructureerde en integrale afweging gericht op de middellange termijn boven ad-hoc-ingrepen. Allemaal elementen waar Nederland internationaal waardering voor oogst.

De medeoverheden kunnen van deze ervaringen op rijksniveau profiteren en hun grotere rol ook oppakken door hun beleidsleren te vergroten. Zij hebben hiervoor door hun gedifferentieerde wijze om de maatschappelijke problemen aan te pakken ook uitstekende mogelijkheden: het vergelijken van wijkteams, inkoopmodel A en inkoopmodel B, gemeenten kunnen zich met elkaar vergelijken, et cetera. Dit beleidsleren, in complexe transformatieprocessen, zal sterk narratief moeten zijn. Het experimenteren, via *City Deals*, of anderszins hoort daar bij. Wel is nodig dat er iets te leren valt en dat de rijksoverheid door allerlei gedetailleerde uitvoeringsinstructies de beleidsvrijheid van gemeenten niet te zeer inperkt. Bij het intensiveren van het beleidsleren hoort het versterken van de lokale rekenkamers. Een reflex die idealiter breed uit gemeenteland zelf naar voren was gekomen, maar die nu – op nog onbekende wijze - gestimuleerd gaat worden door het ministerie van BZK.

Bij het claimen van een grotere rol voor de gemeenten omdat zij de maatschappelijke opgaven beter kunnen aanpakken dan de Rijksoverheid, zoals burgemeester Aboutaleb recentelijk deed in zijn HJ Schoo-lezing *De roep van de Stad*, hoort ons inziens dat de gemeenten actief aanbieden dat zij het geld teruggeven als de prestaties niet geleverd zijn. Dat zij een aanwijzingsbevoegdheid, spontane vernietiging of het in de plaats stellen van accepteren door een hogere overheid als zij de beloften om de maatschappelijke opgaven aan te pakken niet waarmaken. Maar tegelijkertijd is dit niet de essentie van ons pleidooi. Ons pleidooi is dat Rijk en medeoverheden alleen gezamenlijk de grote structurele hervormingen en transformaties tot stand kunnen brengen. En dat zij daar allen nog vele jaren gestaag en met veel energie, creativiteit en moed aan moeten werken. Op deze wijze kan de grootheid in de uitvoering ontstaan.

1.8 Epiloog

Met de structurele hervormingen, de transformaties, het plegen van achterstallig onderhoud, het repareren van het dak terwijl het plensde, is de afgelopen jaren een enorm beroep gedaan op burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties, rijksoverheid en medeoverheden. Het invoeren en goed uitvoeren van alle veranderingen en transformaties vraagt veel tijd, energie, inzet, professionaliteit en creativiteit. Burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden hebben nog lange tijd nodig om zich aan te passen aan de gevolgen van de bezuinigingen en lastenverzwaringen. Een goede uitvoering van het ingezette beleid kan daarbij enorm helpen.

Daarom hebben wij 'grootheid in de uitvoering' als titel meegegeven aan deze analyse van de Rijksbegroting 2016. Beleidspapier is geduldig, wetgeving bewijst zijn kwaliteit in de uitvoering ervan. De uitvoering moet het verschil gaan maken. Rijk en medeoverheden staan gezamenlijk voor vijf maatschappelijke opgaven. Het gaat om:

- Meer maatwerkzorg en maatwerkondersteuning dicht bij mensen in buurten en wijken;
- het beter verbinden van sociale zekerheid met economie en onderwijs;
- het verbeteren van de woon-en leefomgevingen in stad en regio;
- achterstanden en ongelijkheden bestrijden in solidair Nederland;
- samen de handen uit de mouwen als *smart government*.

24

Een complexe wereld van uitvoeringspraktijken is met deze opgaven verbonden. Dit vraagt een verbinding van vele beleidsterreinen, het eigen maken van nieuwe werkwijzen, het proefondervindelijk ontwikkelen van nieuwe aanpakken en goed samenwerken met vele nieuwe en oude professionals. Dit gaat zeker niet vanzelf en niet snel. Er is nog een lange weg te gaan om de structurele hervormingen en de transitie goed te laten werken. Hiervoor is het nodig uitvoeringspraktijken te vernieuwen. In de wijkteams moeten generalisten een breed pallet van instrumenten uit de jeugdzorg, volwassenenzorg, maatschappelijk werk, welzijn, participatie en schuldhulpverlening kunnen toepassen. De overheden moeten de omvangrijke uitgaven van de sociale zekerheid en participatieopgave offensief verbinden aan de economische ontwikkeling en het onderwijs, het functioneren van het UWV moet persoonlijker en met meer maatwerk op regionale schaal plaatsvinden. En na het hoofdpijndossier van het persoonsgebonden budget volgen er mogelijk nog vele andere struikelblokken voor ministers, staatssecretarissen en wethouders. Stapsgewijs is er een terugkeer te bespeuren naar de menselijke maat, meer kleinschalige organisatievormen - zo nodig passend binnen grotere organisaties - en een prominentere rol voor professionals (zonder totale carte blanche). Zonder beroepstrots krijgen de vijf maatschappelijke opgaven niet de noodzakelijke en gewenste kwaliteit. Cynische, onbezielde beroepspraktijken werpen Nederland ver terug waar het gaat om het verbeteren van de kwaliteit van leven van alle burgers, kwetsbare in het bijzonder.

Het zal er nooit komen, maar het is een departement dat in de verbeelding zeker bestaansrecht heeft: het Ministerie van Uitvoering (MvU). In het MvU draait alles om de uitvoerders van beleid. Om de wijkagent, de wijkverpleegkundige, de wijkcoach, onderwijzer, leraar, thuiszorgmedewerker, et cetera. In het MvU staat de werkvloer centraal. In het MvU hangt een groot staatsieportret van oudstaatssecretaris Jan Shaefer met het onderschrift: 'Is dit beleid of is hier over nagedacht?' De centrale taak van het MvU is het optimaliseren van de condities waaronder professionals hun werk kunnen doen. Alle departementen doen er goed aan in gedachten een MvU te installeren. Want grootheid zit niet altijd in visies, maar juist ook in uitvoering.

2 Samenvatting rijksbegroting per ministerie

2.1 Inleiding

In dit deel van de analyse van de rijksbegroting treft u een samenvatting aan van de voor stedelijke en regionale vraagstukken meest relevante maatregelen en beleidswijzigingen), geordend naar de ministeries die het meest relevant zijn voor stad en regio.

2.2 Veiligheid en Justitie (VI)

Het ministerie van Veiligheid en Justitie werkt in 2016 aan transparantere, eenvoudiger regelingen, minder administratieve lasten en stroomlijning en digitalisering van procedures. Zeven kernthema's zijn daarbij leidend: **Nederland Veiliger, Nationale Veiligheid, Bestending en Versterking Rechtstaat, Nationale Politie, Slachtoffer Centraal, Immigratie en Asiel, Kansspelen**. Bij het werken aan al deze thema's vormt samenwerking van verschillende disciplines – publiek, maar ook privaat – een sleutelbegrip. **Het lokaal bestuur vormt in deze integrale samenwerking een cruciale partner.**

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Verkenning mogelijkheden voor **meer lokaal en regionaal maatwerk** in de prioriteiten van de Nationale Politie zonder dat dit ten koste gaat van de eenheid en doelmatigheid van de politie.
- Het werk van de **TaskForce Brabant Zeeland** gaat ook in 2016 nog door. De TaskForce richt zich op het integraal en effectief verstoren van de criminele industrie in Brabant en Zeeland met een focus op de thema's hennep, synthetische drugs en OMG's.
- Ook gaat in 2016 aandacht uit naar de **aanpak van loverboys** en de bescherming van minderjarige slachtoffers.
- Om meer maatwerk te leveren aan de slachtoffers staat 2016 verder in het teken van de doorontwikkeling van het **nationaal verwijzigingsmechanisme** (een doorverwijssysteem voor onder meer ketenpartners en maatschappelijke organisaties) voor slachtoffers van mensenhandel.
- De geïntegreerde aanpak van **problematische jeugdgroepen** gaat ook in 2016 door.
- De doelstelling is om in 2016 ruim 110 miljoen euro aan crimineel vermogen in het strafrecht af te pakken. Om deze doelstelling te bereiken wordt onder andere de **aanpak van ondermijning** in Zuid-Nederland met 3 miljoen euro geïntensiveerd.
- Gemeenten krijgen extra budget voor activiteiten die bijdragen aan het beschermen van de democratie en de rechtsstaat, het bestrijden en verzwakken van de jihadistische beweging in Nederland en het **wegnemen van de voedingsbodem voor radicalisering**.
- In 2016 verschijnt het eerste **Nationale Veiligheidsprofiel** waarin een overkoepelende analyse wordt geboden van de belangrijkste risico's en dreigingen voor de nationale veiligheid, alsmede een overzicht van relevante technologische en maatschappelijke ontwikkelingen. Bij de totstandkoming van het Nationale Veiligheidsprofiel betreft het ministerie de risicoprofielen en capaciteiten van de veiligheidsregio's.
- Er komt **één digitaal loket voor slachtofferhulp** waar slachtoffers snel en adequaat geholpen worden en waar zij zelf kunnen aangeven van welke dienstverlening zij gebruik willen maken en in welke vorm.

- Het kabinet heeft afgesproken dat uitgeprocedeerde asielzoekers in Nederland tijdelijk recht krijgen op de voorziening voor **bed, bad en brood**. Hiervoor is in 2015 € 13,3 mln. en structureel € 20 mln. beschikbaar gesteld. De Staatssecretaris is met de VNG overeengekomen om voor de tijdelijke voorziening in 2015 (en niet langer) een bedrag van € 10,3 mln. beschikbaar te stellen.
- Er komt een **landelijk uniform vergunningstelsel voor seksbedrijven** (inclusief een register van ingetrokken en geweigerde vergunningen en een register van escortvergunningen) en de minimumleeftijd voor prostituees wordt 21 jaar.
- In het **coffeeshopbeleid** geschiedt de handhaving op het **ingezetenen criterium** in overleg met betrokken gemeenten en zo nodig gefaseerd, waarbij wordt aangesloten bij het lokale coffeeshop- en veiligheidsbeleid zodat er sprake is van lokaal maatwerk.

2.3 Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII)

Een goed functionerend bestuur is cruciaal voor het draagvlak van onze democratie, voor de aanpak van maatschappelijke vraagstukken en voor duurzame economische groei. Burgers vragen steeds vaker **ruimte voor eigen initiatief** en eigen invulling van betrokkenheid bij hun woonomgeving. Aan de overheid de taak burgers hiertoe de ruimte te geven en waar nodig en gewenst te helpen en te steunen met het wegnemen van knelpunten bij maatschappelijke initiatieven. Het ministerie heeft ook een **coördinerende rol** in de uitvoering van de **drie D's** naar de gemeenten.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Bij de veranderende samenleving past het **experimenteren met andere vormen van democratische legitimatie**, zoals de consultatieve democratie. Ook zijn bestuurlijke creativiteit, dynamiek en economische groei in stedelijke gebieden van belang. Agenda Stad helpt de concurrentiekracht en leefbaarheid van Nederlandse steden te versterken.
- De aangekondigde **Experimentenwet** biedt een aantal gemeenten voor een specifieke periode de ruimte om af te kunnen wijken van bepaalde wettelijke regelingen. De betreffende gemeenten kunnen daardoor op innovatieve en meer effectieve manier maatschappelijke opgaven aanpakken.
- De **lokale democratie** krijgt bijzondere aandacht. Actuele maatschappelijke ontwikkelingen zoals de opkomst van de netwerksamenleving, steeds mondigere en meer betrokken burgers, de kansen die het digitale tijdperk biedt en de uitbreiding van het gemeentelijk takenpakket in het sociaal domein (decentralisaties) vragen om het bewuster en gericht inzetten van een combinatie van representatieve en participatieve elementen. Om ruimte te maken voor maatschappelijk initiatief moet de overheid soms andere kwaliteits- en veiligheidseisen stellen. In dit verband zal een verkenning plaatsvinden naar het recht op participatie in de vorm van «**buurtrechten**».
- Het ministerie kondigt aan om de **lokale rekenkamers te versterken**. Op welke wijze men dat wil bereiken is (nog) niet duidelijk.
- **Agenda Stad**. Steden zijn de groeimotoren van de economie en werkgelegenheid en de plaatsen waar kennis en creativiteit opbloeien. De uitgangspositie van Nederlandse steden is goed, maar naar de toekomst niet vanzelfsprekend. Nederlandse steden zijn relatief klein en moeten internationaal concurreren met andere grote stedelijke regio's. Ook staan Nederlandse steden voor grote opgaven in de komende decennia in het behouden en versterken van de leefkwaliteit in steden. De Agenda Stad richt zich op het versterken van groei, leefbaarheid en innovatie in steden. Coalities van steden en *stakeholders* worden ondersteund om te komen tot **City Deals**: dit zijn afspraken van steden, provincies, rijksoverheid en andere *stakeholders* over samenwerking bij innovatieve oplossingen voor stedelijke opgaven en uitdagingen.

- Tijdens het Nederlandse EU-voorzitterschap is er eveneens aandacht voor de stad. Nederland werkt samen met de andere lidstaten, de steden en de Europese Commissie aan een **Europese Agenda Stad**. Achterliggend doel is het terugdringen en verbeteren van de Europese regelgeving die stedelijke ontwikkeling beperkt, betere toegankelijkheid en benutting van Europese fondsen en het delen van kennis en *best practices* van innovatieve oplossingen voor Europese stedelijke uitdagingen. Inzet is om de Europese Agenda Stad onder Nederlands voorzitterschap in 2016 vast te stellen.
- **Toezicht en monitoring sociaal domein**. In mei 2016 wordt de eerste «overall rapportage² informatievoorziening sociaal domein» naar de Tweede Kamer gestuurd. Er wordt toegewerkt naar één monitor en één indicatorenset van gemeenten en het Rijk.
- **Ondermijning van het lokaal bestuur**. Ondermijning van het lokaal bestuur moet stevig worden aangepakt. Ondermijning van het openbaar bestuur vergt een mix van lokale, regionale en landelijke aanpak. De Ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Veiligheid en Justitie organiseren rondtafelgesprekken over de aanpak van ondermijning en stellen een agenda ondermijning lokaal bestuur op. Onderdeel daarvan is elke burgemeester te trainen in het omgaan met intimidatie en bedreiging.
- **Digitale overheid**. Het wordt wettelijk geregeld dat alle bestuursorganen berichten en aanvragen in digitale vorm accepteren. Ook digitale publicatie van alle algemene bekendmakingen wordt wettelijk verankerd.

2.4 Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII)

Een belangrijk speerpunt van het ministerie is de **verbetering van de kwaliteit van het onderwijs en de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt**. Om het onderwijs te verbeteren investeert OCW de middelen die beschikbaar komen door de invoering van het studievoorschot in de kwaliteit van het hoger onderwijs. In 2016 begint de ontwerpfase voor een toekomstgericht curriculum voor het primair en voortgezet onderwijs (Platform Onderwijs 2032). In het schooljaar 2016-2017 start ook de vernieuwing van het vmbo. Verder wordt met het Regionaal Investeringsfonds Beroepsonderwijs ingezet op een betere aansluiting van het mbo-onderwijs op de (regionale) arbeidsmarkt.

27

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- In 2016 komt de grootste tranche uit het Nationaal Onderwijsakkoord (NOA) beschikbaar: 292 miljoen euro. De middelen uit het studievoorschot - olopend tot maximaal 1 miljard euro - zijn pas vanaf 2018 beschikbaar. Met de extra middelen uit de invoering van het studievoorschot is het op termijn mogelijk om circa **4.000 extra docenten** aan te nemen in het hoger onderwijs.
- Een belangrijk thema voor 2016 is de **verbetering van de doorlopende leerlijn** van het po naar het vo en van het vo naar het mbo, hbo of wo.
- De regionale meld- en coördinatiefunctie (**RMC-functie**) wordt verbreed om een sluitend regionaal vangnet voor voortijdig schoolverlaters en kwetsbare jongeren te creëren.
- Voor de aanpak laaggeletterdheid via het actieprogramma “Tel mee met taal” stellen de ministeries van OCW, SZW en VWS in totaal 18 miljoen euro beschikbaar voor de periode 2016-2018. Het programma biedt ondersteuning aan gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties.
- In 2016 zal voor de tweede keer een regeling worden gepubliceerd op basis waarvan scholen in het vo subsidie kunnen aanvragen voor een **zomerschool**.

- Afgelopen juli is een brief naar de Tweede Kamer gestuurd met het voorstel om artikel 23 van de Grondwet ruimer te interpreteren, zodat het starten van een school mogelijk is op basis van vernieuwende onderwijsconcepten en relatief nieuwe levensbeschouwingen.
- Het ministerie wil mogelijk maken dat twee of meer **mbo-instellingen samen opleidingen of een cluster van opleidingen aanbieden**, zonder dat daarvoor een fusie nodig is. In met name de krimpgebieden wordt hiermee versnippering van het onderwijsaanbod voorkomen, zijn er meer mogelijkheden om tot een innovatief onderwijsaanbod te komen en kunnen kwalitatief betere opleidingen worden aangeboden die beter aansluiten op de vraag van werkgevers.
- Met gemeenten, provincies en (grote) schoolbesturen treedt het ministerie in gesprek over regionale behoeften, knelpunten en goede voorbeelden.
- In het actieplan LeerKracht van Nederland zijn afspraken gemaakt over de **versterking van de salarismix in de zogenaamde Randstadregio's**. Dit maakt het mogelijk om aantrekkelijker te zijn voor leerkrachten om in de Randstad en in de grote steden te gaan werken. Hiervoor is per jaar 41 miljoen euro beschikbaar.
- Er zijn extra middelen beschikbaar voor **kwaliteitsverbetering in het mbo**. Daarmee moet de opleiding beter aansluiten bij de toekomstige werkomgeving van de leerlingen. Met het Regionaal Investeringsfonds zijn al veel projecten gestart voor innovatieve samenwerking in het beroepsonderwijs. Meer dan 600 bedrijven, ruim 50 mbo-instellingen en regionale overheden investeren samen in innovatief mbo-onderwijs. Ook in 2016 kunnen mbo-instellingen, bedrijven en regionale overheden zich inschrijven voor het Investeringsfonds.
- Het ministerie werkt verder aan de maatregelen uit de brief «Ruim baan voor vakmanschap» waarmee het ministerie ruimte geeft aan instellingen geven om **onderwijs innovatief, op de regio gericht en kleinschalig te organiseren**.
- Met het experiment «cross overs» wil het ministerie de flexibilisering van het mbo vergroten door meer ruimte te geven aan **samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven op regionaal niveau**.
- In het schooljaar 2016-2017 start ook de vernieuwing van het vmbo. Leerlingen in de bovenbouw van de beroepsgerichte leerwegen en gemengde leerweg kiezen straks één profiel uit de tien beschikbare profielen. Zij vullen deze aan met praktijkvakken. Door de nieuwe opzet moet het vmbo beter aansluiten op het vervolgonderwijs en de (regionale) arbeidsmarkt.
- In 2016 worden de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's ingevoerd in het vmbo. Met deze examenprogramma's kunnen nieuwe **beroepsgerichte keuzevakken binnen een jaar worden aangemeld, ontwikkeld, getoetst aan kwaliteitscriteria en geregistreerd**, om vervolgens aan leerlingen aan te bieden.
- Voor onderwijsinstellingen is het vanaf schooljaar 2015–2016 ook mogelijk om een **gecombineerde leerweg bol-bbl** aan te bieden. Tijdens het experiment krijgen studenten eerst les op school (bol) en gaan ze in het tweede deel van de opleiding voornamelijk aan de slag in een leerbedrijf (bbl).
- De kracht van de uitvoering van het **Techniekpact** ligt in de regio. Door **maatwerk per technische sector en/of regio** kan ingespeeld worden op specifieke arbeidsmarktvragestukken.
- Gemeenten kunnen in 2016 met ondersteuning van het ministerie de economische zelfstandigheid en financiële zelfredzaamheid van vrouwen versterken (Kracht on Tour).
- Van 1 december 2015 tot 1 februari 2016 kunnen cultuurinstellingen subsidie aanvragen bij de cultuurfondsen voor de periode 2017-2010. Op Prinsjesdag 2016 worden de subsidiebesluiten bekend gemaakt.
- 1 januari 2016 is de beoogde inwerkingtredingsdatum van de **Erfgoedwet**. De wet harmoniseert bestaande wet- en regelgeving, schrapt overbodige regels en legt de verantwoordelijkheid voor de bescherming van het cultureel erfgoed zoveel mogelijk bij het erfgoedveld zelf.

- Basisscholen kunnen bij het Fonds voor Cultuurparticipatie subsidie aanvragen om mensen voor de klas te trainen in het geven van **muziekonderwijs**. Hiervoor is tot 2020? 20 miljoen beschikbaar.
- Tot en met 2017 wordt het **educatiebudget** per specifieke uitkering verstrekt via de contactgemeente aan samenwerkende gemeenten binnen een regio. Hierbij wordt de verplichte besteding bij ROC's binnen een aantal jaren afgebouwd en krijgen gemeenten de mogelijkheid om maatwerk te bieden voor de diverse doelgroepen van de volwasseneneducatie (beschikbaar € 56,2 mln. per jaar)

2.5 Financiën en Nationale Schuld (IX)

Nederland is volgens het kabinet weer terug in de economische kopgroep van Europa. Dit jaar groeit de economie naar verwachting met 2 procent en volgend jaar met 2,4 procent. **Dit jaar komt het bruto binnenlands product voor het eerst weer uit boven het niveau van 2008.** Voor het bbp per hoofd is dit echter nog niet het geval. Het overheidstekort neemt verder af en de werkloosheid daalt. Het herstel is breed gedragen, want naast de export, de investeringen in woningen en de bedrijfsinvesteringen groeien dit jaar ook de consumentenbestedingen. Het kabinet wil er met de Miljoenennota 2016 voor zorgen dat zoveel mogelijk Nederlanders **van dit herstel** kunnen **profiteren**, maar zet tegelijkertijd de hervormingen door voor meer banen, duurzame groei, en gezonde overheidsfinanciën. Komend jaar kiest het kabinet daarom voor **lastenverlaging op arbeid, extra geld voor zorg** en defensie en verdere **uitvoering van de ingezette hervormingen**.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Met het voortzetten van het schatkistbankieren dragen de medeoverheden bij aan het verminderen van de staatsschuld van 67,9 procent van het BBP in 2014 naar 64,5 procent van het BBP in 2016.
- Opvallend is het **volatiel accres** van het Gemeente- en Provinciefonds: + 2,02 procent in 2014; +/- 0,83 procent in 2015; +4,15 procent in 2016 en +/- 0,21 procent in 2017.
- Verlagen van de loonkosten tot maximaal € 2.000 per jaar voor elke werknemer rond het wettelijk minimumloon (tot 120 procent) in 2017 (**Lage Inkomens Voordeel**).
- Verhoging van de arbeidskorting en verlaging van het belastingtarief in de tweede en derde schijf met ongeveer 2 procent. Deze **lastenverlichting** is gunstig voor werkgevers en werknemers.
- Verhoging van de inkomensafhankelijke combinatiekorting en van de kinderopvangtoeslag.
- **Bijstandsgerechtigden gaan er in inkomen niet op vooruit.**
- De **schenkingsvrijstelling** voor een eigen woning wordt structureel en verruimd. In 2016 mag 53.016 euro belastingvrij worden geschonken en in 2017 € 100.000.
- Gemeenten krijgen € 60 miljoen om te zorgen dat alle peuters twee ochtenden naar de kinderopvang kunnen.
- In het kader van het groot onderhoud van het Gemeentefonds zal er in het najaar van 2015 een verdiepingsonderzoek starten naar het cluster **Volkshuisvesting Ruimtelijke ordening en Stedelijke vernieuwing**. In het onderzoek is aandacht voor structurele en tijdelijke effecten van de voorgestelde aanpassingen, voor het investeringskarakter van dit cluster en voor de relatie tussen (de effecten van) het groot onderhoud en de ambities uit Agenda Stad.
- Indien mogelijk zal er vanaf 2018 een algemene uitkering worden gedaan aan het Gemeentefonds ten behoeve van **integraal sociaal beleid**.

2.6 Infrastructuur en Milieu (XII)

Een welvarend land met een ijzersterke concurrentiepositie, waar de groei van steden samengaat met een gezond werk- en leefklimaat; een land dat internationaal voorop loopt met **innovatieve oplossingen voor bereikbaarheids-, waterveiligheids- en duurzaamheidsvraagstukken**. Dat zijn de belangrijkste ambities van het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Daarbij is er op vrijwel alle lenM-terreinen aandacht nodig voor de **effectiviteit en efficiency van de regelgeving**: de *better regulation* agenda. Het ministerie van Infrastructuur en Milieu besteedt in 2016 bijna 9 miljard euro aan oplossingen voor bereikbaarheids-, waterveiligheids- en duurzaamheidsvraagstukken. Via het Infrastructuurfonds wordt in 2016 in totaal 5,8 miljard euro uitgegeven aan spoorwegen, wegen en vaarwegen. Bovenop de noodzakelijke uitgaven voor het beheer en onderhoud is hiervan ruim 2,6 miljard beschikbaar voor nieuwe investeringen. Uit het Deltafonds wordt circa 1,2 miljard euro besteed aan maatregelen om Nederland te beschermen tegen overstromingen en te zorgen voor voldoende zoetwater.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Gezamenlijk investeren Rijk en regio via het programma **Beter Benutten** ongeveer 600 miljoen euro tot en met 2017, met als ambitie 10 procent reistijdverbetering in de spits in de drukste gebieden. Concrete maatregelen worden per regio vastgesteld en kunnen variëren van de ontwikkeling van multimodale reisinformatie tot de inzet van *in-car* technologie om bestuurders actuele en persoonlijke adviezen te geven. Minimaal 10 procent van het budget is gereserveerd voor de ambities op het vlak van **Intelligente Transport Systemen (ITS)**.
- Het kabinet brengt in het voorjaar van 2016 een **Nationale Adaptatie Strategie** uit, om Nederland in alle opzichten goed voor te bereiden op gevolgen van klimaatverandering, om invulling te geven aan de EU adaptatiestrategie en om tegelijk marktkansen voor Nederlandse bedrijven te creëren, als aanvulling op het Deltaprogramma
- Het Rijk werkt in het programma **Van Afval Naar Grondstof (VANG)** samen met het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en wetenschap aan het **versnellen van de transitie naar een circulaire economie**.
- lenM werkt met de bestuurlijke koepels aan de invoering van de **Omgevingswet**. Dit gebeurt onder andere door het ontwikkelen van een digitaal platform.
- Voor 2018 ontwikkelt het Rijk de **Nationale Omgevingsvisie**, een integrale visie op het beleid voor de fysieke leefomgeving. De komende periode bepaalt het Rijk – in overleg met andere overheden en betrokken partners – de **Nationale Omgevingsagenda**. Hierin staan de prioritaire onderwerpen, procesaanpak en planning van de Nationale Omgevingsvisie.
- Met het programma **Slimme en Gezonde stad** gaat het Rijk samen met steden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties op zoek naar slimme oplossingen voor een gezonde, duurzame en leefbare stad.
- In het kader van **de Agenda Stad** start lenM bovendien met de organisatie van vier *living labs*, waarin naast de gezonde stad stedelijke bereikbaarheid, klimaatadaptatie en de circulaire economie centraal staan.
- In het nieuwe **Nationaal Kennis- en Innovatieprogramma voor Water en Klimaat** bundelen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden hun kennis en innovatievermogen.
- In het kader van de **modernisering van het milieubeleid (MMB)** zet het ministerie in op onder anderen de volgende voorbeeldprojecten: “van afval naar grondstof (VANG)”, “slimme en gezonde stad” en “zero emissie stadsvervoer”.

2.7 Economische Zaken (XIII)

Het ministerie van Economische Zaken wijst op het herstel en de groei van de economie. Groei van het arbeidsaanbod levert als gevolg van demografische ontwikkelingen ten opzichte van het verleden een beperkte bijdrage van 0,3 procent aan de structurele groei van de economie (op jaarbasis 1,3 procent in de periode 2013 tot en met 2017). **Onze economische groei zal dus vooral moeten komen uit een verdere groei van de arbeidsproductiviteit.** Een hogere structurele groei is mogelijk, maar dan is het wel zaak om onverminderd te werken aan het **groeivermogen van de economie**. Innovatie en duurzaamheid zijn daarbij sleutelbegrippen.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- In 2016 steunt het kabinet de uitvoering van de door een coalitie van bedrijven, kennisinstellingen en overheden opgestelde **Actieagenda Smart Industry**, die ten doel heeft te komen tot een betere benutting van ICT in de (maak)industrie.
- Voortvloeiend hieruit stelt EZ in 2016 innovatiefinanciering op revolverende basis beschikbaar voor het realiseren van **field labs**: praktijkomgevingen waarin bedrijven, kennisinstellingen en andere *stakeholders* gezamenlijk werken aan en leren van de kansen van toenemende digitalisering in de maakindustrie.
- Per 2017 wordt 50 miljoen euro geïnvesteerd voor de **stimulering van start-ups en het MKB**.
- Om het bedrijfsleven en burgers optimaal te laten profiteren van de kansen die **big data** biedt zal het gebruik van **open data** worden gefaciliteerd en zullen regels omtrent intellectueel eigendom worden gemoderniseerd.
- Er komt een **keurmerk veilig internet voor het MKB**.
- De acties uit het **Techniekpact**, die voor een betere aansluiting van het onderwijs op de technische arbeidsmarkt moeten zorgen, worden vanaf 2016 geactualiseerd.
- EZ schenkt in 2016 in het bedrijvenbeleid opnieuw veel aandacht aan de transitie **naar een meer divers financieringslandschap** dat bedrijven in staat stelt groeikansen te benutten. Zo steunt EZ de verdere ontwikkeling van de markt voor risicodragend vermogen en financieringsvormen zoals kredietunies en crowdfunding. EZ ondersteunt marktpartijen bij het oprichten van een fonds voor achtergestelde leningen en geeft een extra impuls aan cofinanciering met business angels.
- In 2016 besluit EZ over een aangevraagde winningsvergunning voor gas in het gebied nabij Terschelling.
- Commerciële opsporing en winning van **schaliegas** is de komende vijf jaar in Nederland niet aan de orde. Het kabinet besluit eind 2015 of schaliegaswinning voor Nederland nog als optie in beeld blijft.
- Het Rijk maakt het vanaf 2017 mogelijk om 140 kilometer aan bestaande hoogspanningslijnen van 50, 110 en 150 Kv, die in de buurt van woningen staan, gedeeltelijk onder de grond te brengen. De gemeenten dragen niet langer alle kosten, maar slechts 25 procent.
- EZ nodigt burgers, bedrijven, andere overheden en maatschappelijke organisaties uit om deel te nemen aan een **Energiedialoog** en hun kennis en kunde in te brengen voor de energietransitie. Uit de dialoog volgt in het najaar van 2016 een beleidsagenda.
- **MKB stimulering**. EZ en de provincies kanaliseren innovatiegelden in de MKB-innovatiestimuleringsregeling topsectoren (MIT-regeling). Ook in de informatiedienstverlening en het ontsluiten van kansen in een internationale omgeving voor het MKB werkt het Rijk samen met de provincies en het MKB.
- **Retailagenda**. EZ werkt met alle *stakeholders* van de retailsector – gemeenten, provincies, vastgoed, vakbonden, financiers, MKB Nederland en de sector zelf – aan de uitvoering van de 20 afspraken die in de Retailagenda zijn gemaakt.

2.8 Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV)

Ruim **80 procent van de mensen gaat er in 2016 financieel op vooruit**. De belastingen op werk gaan omlaag. Gemiddeld genomen gaan mensen met een baan er 2,6 procent op vooruit, wat neerkomt op circa 750 euro netto per jaar. Werkende ouders krijgen meer kinderopvangtoeslag. Mensen in een uitkering en gepensioneerden gaan er gemiddeld iets op vooruit. **De werkloosheid daalt**, door het vergrote arbeidsaanbod omdat werken lonender wordt, van de piek in 2014 van 660.000 personen (7,4 procent) **slechts in beperkte mate** tot 605.000 personen (6,7 procent) in 2016. De stijging van de werkgelegenheid vindt met name plaats bij werknemers met een flexibel arbeidscontract. Gemeenten moeten door de invoering van de Participatiewet rekening houden met een **verdergaande toename van het aantal bijstandsgerechtigden**. Het aantal bijstandsgerechtigden stijgt naar verwachting tot ongeveer 410.000 in 2016. Een toename van 2014 tot 2016 van 22.000 bijstandsgerechtigden.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Het kabinet bereidt wetgeving voor om te bewerkstelligen dat **payroll-werknemers** recht krijgen op dezelfde arbeidsvoorwaarden als werknemers die rechtstreeks in dienst zijn bij een opdrachtgever (de feitelijke werkgever). De beoogde datum van inwerkingtreding is 1 juli 2016.
- Voor de cofinanciering van **sectorplannen** stelt het kabinet in 2016 182 miljoen euro beschikbaar.
- Gemeenten krijgen de komende vijf jaar **20 miljoen euro per jaar extra voor het inrichten van beschut werk**.
- De **premiëkortingsregeling** voor oudere werknemers, arbeidsgehandicapte werknemers en mensen die niet het minimumloon kunnen verdienen wordt toegankelijk gemaakt voor kleine bedrijven door de verzilveringsproblematiek voor hen per 2018 op te lossen. Die kleine bedrijven betalen te weinig belasting om van de huidige premiekortingsregeling te profiteren, maar de Wet tegemoetkoming loondomein maakt het ook voor hen financieel aantrekkelijk om mensen uit kwetsbare groepen aan het werk helpen. Het kabinet dient het wetsvoorstel in 2015 bij de Tweede Kamer in.
- De **aanpak jeugdwerkloosheid** met onderwijsinstellingen, het UWV, gemeenten en werkgevers(-organisaties) loopt door in 2015 en 2016.
- Ook **migrantenjongeren** krijgen bijzondere aandacht. Het kabinet werkt samen met (vooral) Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Leeuwarden en Zaanstad in een «**buurtgerichte aanpak**», met als doel een betere voorbereiding in het onderwijs op de arbeidsmarkt en het sneller aan het werk helpen van migrantenjongeren.
- Voor ouderen is het **actieplan 50pluswerkt** verlengd; het blijft ook in 2016 van kracht. Het doel is om ouderen aan werk te helpen, onder meer via scholingsvouchers, netwerktrainingen en een vergoeding voor begeleiding naar werk.
- De afspraken zijn gemaakt, de wetten zijn van kracht, de aandacht gaat nu uit naar het goed in de samenleving laten landen en de **zorgvuldige implementatie** van de wetten en afspraken. Het **structureel monitoren van de effecten** is gestart; niet alleen cijfermatig, maar juist ook door cliënten, werkgevers en gemeenten te vragen naar hun ervaringen. VNG, Divosa, UWV en de Ministeries van SZW en van VWS werken aan een **meerjarig kennisprogramma gericht op versterking van de gemeentelijke uitvoeringspraktijken**. Het ministerie geeft ook aan dat er nog vele organisatorische verbeteringen nodig zijn in de samenwerking tussen gemeenten, werkgevers, sociale partners, onderwijsinstellingen en UWV en in de werking van de arbeidsmarktregio's. De uitkomsten van de lopende evaluatie van de Wet Suwi en de beleidsdoorlichting van artikel 11 van de SZW-begroting worden gebruikt voor **verdere verbeteringen van het beleid en de uitvoering**.

- SZW trekt 100 miljoen extra uit voor de **bestrijding van armoede en schulden**, een groot deel gaat naar de gemeenten.
- Er wordt een wetsvoorstel voorbereid om tot een wettelijk breed **moratorium** te komen om **incassoactiviteiten** stop te zetten voor een maximale duur van zes maanden.
- De wet gemeentelijke schuldhulpverlening wordt in 2016 geëvalueerd.
- In 2016 komt er een wetsvoorstel om de **instrumenten van de Participatiewet te harmoniseren** zodat alle groepen die onder de Participatiewet vallen met dezelfde regels te maken hebben.
- De uitkomsten van de nu lopende evaluatie van de Wet Suwi en de beleidsdoorlichting van artikel 11 van de SZW-begroting zijn een aangrijpingspunt voor verdere **verbeteringen van het beleid en de uitvoering**.

2.9 Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI)

De beste zorg is volgens het ministerie alleen mogelijk als genezing, verzorging en ondersteuning met elkaar zijn verbonden en er gebruik wordt gemaakt van de **kracht van preventie**. Het ministerie wil dat zorgverleners met plezier hun werk kunnen doen, **zonder hinder van overbodige regels en formulieren**. Verder hecht het ministerie er belang aan dat de **zorgkosten en zorgpremie niet te hoog oplopen**. De zorgpremie stijgt naar verwachting volgend jaar met ongeveer 7 euro per maand (voor een uitgebreider basispakket), de maximale zorgtoeslag stijgt met 6 euro per maand en het eigen risico stijgt met de inflatie (tot 385 euro per jaar).

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Om de **kwaliteit van de zorg te behouden in de regio's met een dalend aantal inwoners en huishoudens neemt het ministerie extra maatregelen**. Zo krijgen zorgverzekeraars meer mogelijkheden om huisartsen in krimpregio's extra te belonen.
- Goede contracten op basis van kwaliteit komen alleen tot stand bij evenwichtige verhoudingen tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars. Daarom werkt het ministerie met name in de eerste lijn aan **betere inkoopmodellen en onderhandelingsprocessen**.
- Gemeenten, justitie, politie, de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) en andere betrokken instanties moeten via het **plan van aanpak Problematiek rondom verwarde personen** beter met elkaar gaan samenwerken.
- Aan gemeenten is een **huishoudelijke hulp** toelage beschikbaar gesteld voor het stimuleren van de vraag naar huishoudelijke hulp, teneinde zoveel mogelijk volwaardige werkgelegenheid te behouden.
- Voor de subsidieregeling **Bijzondere transitiekosten jeugdhulpinstellingen** is in 2016 64,5 miljoen euro beschikbaar.
- Om het regionale arbeidsmarktbeleid in de zorg en het welzijn te verbeteren en om met nieuwe vaardigheden in te spelen op de nieuwe organisatie in de zorg wordt vanaf 2016 de subsidie van het ministerie aan Regioplus verhoogd van 7,5 miljoen naar 8,5 miljoen euro.
- **Kwaliteit verpleeghuizen**. Er komt structureel extra budget beschikbaar voor dagactiviteiten voor ouderen in een verpleeghuis. Hier is in 2016 een bedrag uitgetrokken van 140 miljoen euro. In de jaren daarna loopt dit bedrag op tot 210 miljoen euro structureel.
- In 2016 worden in alle regio's of gemeenten **afspraken gemaakt tussen gemeenten, woningcorporaties en zorgaanbieders** over het **aantal geschikte woningen en de te leveren zorg en ondersteuning om mensen langer thuis te kunnen laten wonen**.
- In 2016 wordt uitwerking gegeven aan de thema's van de **Vernieuwingsagenda Jeugd 2015-2018**. De vernieuwing krijgt lokaal en regionaal vorm onder regie van gemeenten. SZW gaat de

- vernieuwingen in het jeugdstelsel** samen met de VNG monitoren om eventuele knelpunten tijdig in beeld te brengen en met extra ondersteuning passende oplossingen te bieden.
- Zorgverzekeraars krijgen meer vergoed als zij zich meer gaan inzetten voor preventie, chronisch zieken en andere kwetsbare groepen.
  - Voor de **ondersteuning van vrijwilligers** in gemeenten trekt het kabinet 1,4 miljoen euro extra uit.
  - Het voorlopige aanvullende budget voor gemeenten in 2015 van 20 miljoen euro voor de meerkosten om te komen tot een soepele overgang voor **pgb-houders** wordt niet verlengd.
  - Voor de gemeenten is 14,2 miljoen euro voor het binnen een gesloten systeem aanbieden van **medicinale heroïne** beschikbaar.
  - **Het ministerie wil dat zorgverleners in 2016 merken dat zij de ruimte en het vertrouwen krijgen om hun werk te doen**, om nieuwe effectieve en efficiënte manieren te vinden om zorg te verlenen en daartoe gericht worden opgeleid. Dat zij de tijd en aandacht kunnen besteden aan mensen en minder aan onnodig papierwerk en dat eigen initiatief en samenwerking wordt gewaardeerd.
  - Het is volgens het ministerie tijd voor een forse extra inspanning om de **bureaucratie in de zorg terug te dringen**. Het komende jaar moet de zorg makkelijker worden door slimmer samen te werken, formuleren te standaardiseren, regels eenvoudiger te maken, te schrappen wanneer overbodig en waar nodig te verduidelijken
  - In 2016 investeert ministerie in het **versterken van burger- en cliëntregie** (onder andere “*right to challenge*”), een vermindering van de administratieve lasten voor burgers en instellingen en het verbeteren van de informatie aan cliënten en de informatie-uitwisseling tussen de verschillende ketenpartners.

2.10 Wonen en Rijksdienst (XVIII)

De woningmarkt laat een duidelijk herstel zien. Woningverkopen zitten in de lift, restschulden nemen af. Het kabinet zet in op een **betaalbare, toegankelijke en energiezuinige woningmarkt**. Het doel is een vrij toegankelijke woningmarkt met steun voor degenen die dat nodig hebben. Op de koopmarkt staat herstel van het vertrouwen centraal.

De belangrijkste maatregelen en beleidsvoornemens voor gemeente, stad en regio zijn:

- Het Rijksvastgoedbedrijf heeft het voornemen eind 2015 monumenten over te dragen aan de **Nationale Monumentenorganisatie** (NMO).
- In 2016 wordt de **maximale loan-to-value** van woninghypotheken met een procentpunt teruggebracht tot 102 procent.
- Het **maximale marginale tarief van de hypotheekrenteaf trek** wordt met een half procentpunt verder beperkt tot 50,5 procent. Huishoudens met **restschulden** of tijdelijke dubbele woonlasten worden ontzien. Restschulden kunnen onder voorwaarden worden meegefinancierd onder de Nationale Hypotheek Garantie (NHG) en de rente over de financiering van restschulden is tot maximaal 15 jaar aftrekbaar.
- De hypotheekrente over de financiering van de voormalige of toekomstige eigen woning is tot drie jaar lang fiscaal aftrekbaar.
- De kostengrens van de **Nationale Hypotheek Garantie** wordt per 1 juli 2016 teruggebracht van 245.000 euro tot 225.000 euro.
- Door **aanpassing van het Woningwaarderingstelsel** is het de bedoeling dat de aantrekkelijkheid van de woning beter in de huurprijs tot uitdrukking komt.

- In 2016 rapporteren de woningcorporaties over de toewijzing en de vraag of ten minste 95 procent van de woningen die worden toegewezen aan huishoudens met recht op huurtoeslag een huur heeft onder de zogenaamde aftoppingsgrens.
- In lijn met het Sociaal Huurakkoord wordt per 1 juli 2016 een **huursombenadering** ingevoerd, ter vervanging van het inkomensafhankelijke huurbeleid. Hierbij mag de totale huurstijging van de huurvoorraad per corporatie niet hoger zijn dan 1 procent boven inflatie. Binnen de huurvoorraad mag de huurstijging per individuele woning maximaal 2,5 procent boven inflatie bedragen. Daarnaast wordt een voorstel voor een **vijfjaarlijkse inkomenstoets voor huurders** voorbereid. Voor huishoudens met een inkomen boven de toewijzingsgrens blijft een maximale huurverhoging van inflatie plus 4 procent van kracht.
- Er wordt een **Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) uitgevoerd naar algehele werking van de sociale huurmarkt**, waarin ook de werking en de uitvoering van de Huurtoeslag worden onderzocht.
- Verhuurders krijgen in 2016 wettelijke mogelijkheden om onder meer jongeren en grote gezinnen een **tijdelijk huurcontract** aan te bieden.
- Met ingang van 2016 wordt de grens waarboven een huurwoning mag worden **geliberaliseerd voor drie jaar bevroren** op 710,68 euro.
- In 2016 zal de inzet zijn meer investerende partijen aan de krimp- en anticipeergebieden te verbinden en de investeringskracht van partijen te vergroten.
- Bij de aanpak van krimp werken gemeenten, provincies, maatschappelijke organisaties, bewoners en bedrijven samen aan regionaal beleid voor wonen, voorzieningen en economische vitaliteit. In 2015 wordt met de provincies en krimp- en anticipeerregio's een nieuw **Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling** opgesteld. Daarvoor is eenmalig extra geld beschikbaar (totaal 815.000 euro).
- Een gezond investeringsniveau in de bouw is noodzakelijk om de **energiedoelstellingen** te halen. Om dat mogelijk te maken, is vraaggerichte ontwikkeling, herontwikkeling en transformatie van huizen, gebouwen en gebieden nodig, moet er ruimte zijn voor bouw en verbouw van nieuwe en bestaande woningen en moeten huizen en gebouwen energiezuiniger worden gemaakt. Hiertoe stelt het ministerie kaders, biedt het impulsen geboden, ondersteunt het innovaties en monitort ontwikkelingen in vraag en aanbod. Ook de **«City Deals» bij Agenda Stad** dragen er aan bij.
- **In de bouw moet de regeldruk omlaag**, terwijl de kwaliteit geborgd blijft. Daartoe wordt vanaf 2016 stapsgewijs een **nieuw kwaliteitsborgingsstelsel** ingevoerd. In het Wetsvoorstel kwaliteitsborging voor het bouwen krijgen private kwaliteitsborgingsinstrumenten een grotere rol en **vervalt de gemeentelijke bouwplantoets**.
- In 2016 werkt het ministerie verder aan het **integreren van de bouwparagraaf** van de Woningwet, inclusief het Bouwbesluit, in de Omgevingswet.
- Met aanpassingen in wet- en regelgeving wordt de **positie van Verenigingen van Eigenaren (VvE's)** versterkt, zodat zij meer kunnen investeren in onderhoud en renovatie.
- Het energielabel, het programma van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) voor verduurzaming en voorlichtingscampagnes **zetten eigenaar-bewoners aan hun woningen te verduurzamen**. Het Nationaal Energiebespaarfonds biedt individuele huiseigenaren en VvE's hiertoe laagrentende financiering aan. In de huursector wordt een versnelling van energiebesparing nagestreefd met de STEP-regeling, het Fonds Energiebesparing Huursector (FEH) en een groter aantal Nul-Op-De-Meterrenovaties.
- Met als doel een betere en duurzame leer- en werkomgeving voor leerlingen en docenten hebben de ministeries van BZK, EZ, IenM en OCW, het Klimaatverbond, Ruimte-OK, de VNG, de PO-Raad en de VO-raad besloten een **«Green Deal Verduurzaming Scholen»** op te stellen.

- De rijksoverheid investeert in een duurzaam arbeidsperspectief voor mensen met een arbeidsbeperking. De doelstelling is om eind 2017 in totaal 1.336 extra banen ten opzichte van begin 2014 te realiseren voor deze groep werknemers. Deze inzet van de rijksoverheid betekent dat verwacht wordt dat de **medeoverheden** eind 2017 **bijna 9.000 extra banen** gerealiseerd zullen hebben. Immers voor de hele overheid geldt eind 2017 dat 10.000 **garantiebanen** gerealiseerd moeten zijn ten opzichte van de nulmeting.

Colofon

Uitgave Platform31

Auteur : Koos van Dijken, Radboud Engbersen, Joost van Hoorn (Platform31)
Redactie : Platform31
Opmaak : Platform31
Foto cover : Bas de Meijer, Hollandse Hoogte

Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport, aanvaarden Platform31 en de betrokkenen geen enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan ook voor het gebruik van de in deze publicatie vermelde gegevens.

Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.

Den Haag, september 2015

